

'ויעקב איש תם'

על מעשה מחכם ותם

למהר"ן מברסלב

יחזקאל פרנקל

לעילוי נשמת אבי, [פרופ'] ר' יעקב יהושע פרנקל ז"ל, איש חכם ותם.

אתר דעת

www.daat.ac.il

לימודים, כתב עת וירטואלי

תשע"ז

מעט על רבי נחמן ותורתו

רבי נחמן מברסלב, נינו של הבעל שם טוב, חי באוקראינה לפני כ- 230 שנה. לאחר לידתו בשנת ה'תקל"ב / 1772 עברו עליו שנות ילדותו באותה עיירה בה חי ופעל סבו הגדול, מז'בוז', אז חלק מפולין והיום אוקראינה. בהיותו בן 18 נדד כ- 500 ק"מ מזרחה, למדבדיווקה, שם חי 8 שנים עד שהחליט לנסוע לארץ ישראל. לאחר חצי שנת שהות בארץ ישראל חזר לאוקראינה והחל נוהג באדמו"רות. בגיל 30 נדד שוב, לעיירה ברסלב, כ- 300 ק"מ מערבה משם, ולאחר פעילות של כ- 8 שנים נפטר בגיל 38 מסיבוכים בריאותיים ונקבר על פי ציוויו משכבר בעיירה אומן, כ- 100 ק"מ מזרחה מברסלב.

כפי שהוא מתאר בפירוט, עוד מילדותו המוקדמת סלל לעצמו דרך משלו, דרך חריגה, קיצונית, המהווה שביל ליחיד:

"אע"פ שלא ידע להנהיג ספינה היה לוקח לפעמים ספינה קטנה ושט עמה לתוך הנהר עד אחורי הקנה והסוף מקום שלא היו רואין אותו ושם עסק בעבודת ה' יתברך, בתפלה והתבודדות. וכשבא בתוך הנהר ולא ידע כלל מה לעשות וכמעט שטבע חס ושלום אז צעק לה' יתברך והרים ידיו אליו כראוי. וכך צריכין בכל עת להתבודד ולצעוק לה' יתברך. כי האדם בסכנה גדולה בזה העולם".¹

מאפייני מעשה שכזה, סוליסטי, חסר אחריות, חסר נסיון מעשי ומסוכן, אינם נקראים אצל רבי נחמן מברסלב כאזהרה והרחקה מדבר סכנה כפי שנפסק להלכה, אלא אדרבא, מהווים קרש קפיצה להדרכות מפורשות בענייני עבודת ה', הדרכות מחודשות: התבודדות מהמון האדם ותפילה לא שגרתית בדמות צעקה נואשת. 'עבודת ה' מאחורי הקנה והסוף' - לא בבית המדרש ולא בבית הכנסת. מאפיינים אלו עוד משמשים להסקת מסקנות על מהות החיים: "כי האדם בסכנה גדולה בזה העולם".

מבחינת תורתו של רבי נחמן, יש כאן הצבעה על כיוון עקרוני: לימוד מעשי, ולו בתחום השטת סירה, אינו נצרך. פתרונות מעשיים, כמו בקשת ליווי או קריאה לעזרה – אינם עולים על הדעת, כל שכן לא הימנעות מדבר סכנה.

הכלל העולה הוא – רוחניות מנותקת מכל ארציות, עם ניחוח חריף של זלזול בכל הקשור להתנהלות ארצית מושכלת. אם נדגום רק עוד אחד מהסיפורים בשבחו, ש"בשנה אחת

¹ שיחות מוהר"ן אות קי"ז

התענה ח"י פעמים משבת לשבת",² נבחין שגם דרך זו של שבירת כלי הגוף לשם השגת מטרה רוחנית, תוך רמיזה שהדברים הטריטוריאליים כאכילה, אינם חלק מעבודת ה', היא אבן יסוד בתורת רבי נחמן.

מכל מקום, דבר זה כשלעצמו מהווה אמירה מתריסה או אף מאתגרת כלפי דרכה של היהדות המסורתית: יכול שיהיה אדם בישראל שלבו מובילו לדרך משלו. אבותיו אמנם מאירים את כל אורחות חייו אך בתוך המסילה הסלולה הוא מבקש ומוצא את הנתיב שלו: נתיב של כיסופים, דבקות ואהבה לקדוש ברוך הוא, נתיב של הקרבה אישית חריגה, נתיב שאמנם הנביט אור חדש ומקורי בעם ישראל. לא פלא שיסוד חתרני זה היווה בימינו אלו בקעה גדולה להתגדר בה עבור רבבות בעלי תשובה, שמרגישים נח באזור ה'חריג מלכתחילה' הזה שיצר רבי נחמן.

ורבי נחמן היה מודע לחדשנות שבדבריו, וכמו ציפה לחדשנות שתבוא בעקבותיה. הוא הקדיש לא מעט מהווייתו הרוחנית להתפלמסות עם נושאי מסורת ישראל, וכדלקמן. כיון שידע שחדשנותו תשמש כאלו שיבקשו לסטות מן הדרך המקובלת בעם ישראל, הזהיר לשמור על עיקר העיקרים בעיניו - ההלכה: "יכולים אתם לקמט את ספרי כרצונכם, אולם אל תיפגעו בסעיף קטן שבשולחן ערוך",³ ציווה לתלמידיו.

אכן, לא רק בשל כך נוהרים אל משנתו בעלי תשובה ומבקשי דרך משלהם בנתיבות היהדות. לרבי נחמן הייתה גאונות מיוחדת לשזור מילים למחרוזת של משפטים שהקורא אותם חש שהם מפריחים מחדש כוחות שנשמתו איבדה. בחושיו התורניים הדקים השתמש לכוון בכתיבתו אל מקום המפגש הרזי בו מחוללות האותיות השפעה של ממש על הנשמה, והאדם מפנים ומתחדש.

אשר על כן, אף שבמשך דורות רבים שיטתו הודחקה וחסידיו הודרו, בשנים האחרונות השפעתו הולכת וגדלה.

דרך דבריו שלו ניתן לשרטט את התמונה של תורתו הייחודית:

גם מבט רוחבי על פני מפת תורותיו של רבי נחמן מברסלב תאפשר שרטוט הקווים המרכזיים במשנתו, שאחדים מהם אדגים כאן:

² ספר שבחי מוהר"ן אות ט'

³ שיח שרפי קודש חלק א' אות קל"א

תשובה. רבי נחמן עסק בלא הרף בעידוד החוטאים והנופלים לבל תיפול רוחם. הליצו חסידים, שכיון שבראש השנה נפתחים שלושה ספרים, של צדיקים, בינוניים ורשעים, הרי שעל יסוד קריאתו של מייסד חסידות חב"ד את ספרו בשם 'ספרן של בינוניים', אמרו הם שספרו של רבי אלימלך מליז'ענסק, ה'נועם אלימלך', הוא ספרן של צדיקים, שמדבר רבות ממעלתם ומעבודתם, ואילו ליקוטי מהר"ן הוא 'ספרן של רשעים'. ברבות מתורתו ניכר שרבי נחמן טרח וטווה רשת בטחון חזקה של הערכה ונטיעת אמון עצמי בחוטאים.

שורש דבריו במשנת רבי יהודה הלוי שהעמיק והרחיב בהסברת בחירת עם ישראל שיצרה סגולה נצחית בנשמותיהם, וכפי שהוסברו והורחבו הדברים בספרי המהר"ל מפראג ובעיקר בכתבי מרן הרב קוק זצ"ל.

היחיד. רבי נחמן כמעט ואינו עוסק בכלל, בעם ישראל. עיקר מגמתו היא עבודת ה' של היחיד. מלבד רמיזות רוחניות מוכרות, אין בתורתו עיסוק בשיפור מצבו של עם ישראל, בייעודו בעולם ובעתידו בדרכים שבין גלות לגאולה. הדגש הציוני שנתן לתפילה והתבודדות מדגישים מיקוד זה.

מבחינה זו, המזדהים עם תורתו מתרחקים לא פעם מיחסו של התנ"ך לכלל ישראל, במקרה הטוב, ובמקרה אחר יסיקו שאין בתורה אלא תורת הפרט. ענייני הכלל ייראו בעיניהם כעיסוק ב'פוליטי', ב'לאומי חילוני' וכדומה.

ארץ ישראל. כמו רבי יהודה הלוי בזמנו, בלט רבי נחמן בין גדולי ישראל כמי שבוער לארץ ישראל: "המקום שלי הוא רק ארץ-ישראל. מה שאני נוסע אני נוסע רק לארץ-ישראל".⁴ "וצריך לבקש מהשם יתברך שיהיה לו כסופים וגעגועים לארץ ישראל, וגם שיהיה לכל הצדיקים געגועים לארץ ישראל".⁵

פסיביות. תורתו של רבי נחמן, יותר מתורות חסידיות אחרות, מדגישות את בא ההצלחה דרך עשייה רוחנית ומצדו השני של המטבע, דרך התרחקות מכל עשייה חומרית. מעטות מאד הנגיעות המעשיות בתורתו, אף שבתורה אחת בליקוטי מהר"ן⁶ מדובר על השגות רוחניות שאי אפשר להשיג אלא על ידי עשירות, אין גם שם המלצה מעשית לעבודת כפים כדי להגיע לעשירות. רובן המוחלט של עצותיו בנושא פרנסה הן סגוליות ומבחינה זו מהוה הקריאה שלנו ב'מעשה מחכם ותם' הצבעה על צד יוצא דופן במשנתו בכך שהוא קורא שם לעשייה, אף כי בזעיר אנפין.

⁴ ח"י מוהר"ן קנ"ו

⁵ ליקוטי מוהר"ן תורה קנ"ה

⁶ תורה ס'

מעשיות. רבי נחמן החל לספר מעשיות לאחר שהבין שדברי תורה רגילים 'נחסמים' על ידי המנגנונים השכליים. וכך מובא: "באותו הזמן שהתחיל לעסק בספורי מעשיות אמר בפרוש בזה הלשון: 'הנני אתחיל לספר מעשיות', כמו שאומר, מאחר שאינו מועיל לכם לשוב אל השם יתברך על ידי התורות והשיחות הקדושות... על כן הוא מתחיל לעסק בספורי מעשיות".⁷ והמעשיות, רובן ככולן עמוסות רמזים עמוקים ביותר, ועל כן אינם בעלי היבט היסטורי כל שהוא. לא היו ולא נבראו אך רק משל היו.

צדיקים מיוחדים ידעו להצביע איך מהר"ן רמז בסיפוריו ליסודות מתוך ספר 'עץ חיים' לאריז"ל. הדבר מעורר פליאה מאחר וחיפוש בתוכנת מחשב אחר המילים 'תורה', 'הלכה', 'מצוה' בכל סיפורי מעשיות, יראה שהמילה 'תורה' והמילה 'מצוה' נזכרות רק פעם אחת בכל המעשיות. האם משמעות הדבר שרבי נחמן שלח את סיפוריו לעולם כולו? האם כוונתו הייתה לומר שעל האדם לתקן את נפשו לפני כניסה להיכל הקודש, התורה והמצווה? גם במעשה אותו נפרש, רבי נחמן לא מדבר בשם היהדות אלא בשם בריאות הנפש האנושית. אמנם מוזכר שהילדים 'למדו בחדר אחד' וכן ש'אצל ה' יתברך הכל אפשרי', אבל אין כאן כל ציטוט מחז"ל או מן התורה, ודאי לא מספרי הלכה.

מודעות עצמית

דומה שלא אסתכן אם אקבע שמעולם לפניו או לאחריו, לא היה מנהיג תורני שהתבטא על עצמו בביטויים בהם נקט רבי נחמן ומהם, במהות ובכמות: "העולם צריכים אותי מאוד מאוד, כי העולם אין יכולין להיות בלעדי כלל",⁸ "אני נהר המטהר מכל הכתמים",⁹ "אני איש פלא ונשמתי פלא גדול, חידוש כמוני לא היה מעולם",¹⁰ "ואפילו כל הצדיקים וגם אומות העולם צריכים אותי",¹¹ "אני יודע בברור שאני מנהיג הדור יחידי בעולם ואין מנהיג כמוני",¹² "האש שלי תוקד עד ביאת המשיח",¹³ - ועוד ועוד. יש באלו מודעות ליכולתו לנקות חוטאים עקב ייחודיותו, מודעות למרחב הזמן בו תפעל שיטתו, והתייחסות ישירה למחלוקות עליו; "ניצחתי ואנצח".¹⁴

כפי שנכונים הדברים הללו על עצמו, נכונים הדברים במידת לא מעטה גם לגבי התבטאויותיו על זולתו מעולם התורה, כפי שביקש בתפילותיו; "שנזכה לדעת להבחין בין מי הם הצדיקים

⁷ הקדמת סיפורי מעשיות

⁸ חיי מוהר"ן רמ"ח

⁹ חיי מוהר"ן של"ב

¹⁰ חיי מוהר"ן רל"ו

¹¹ חיי מוהר"ן ר"ן

¹² חיי מוהר"ן - רמ"ט

¹³ חיי מוהר"ן ש"ו

¹⁴ שיר בתחילת חיי מוהר"ן ח"ב

והמפורסמים האמתיים ומי הם המפורסמים והמנהיגים של שקר, אשר גדולתם היא רק על ידי עזות",¹⁵ וכפי שידע להתבטא נגד מתנגדו הגדול, ה'סבא' משפולי,¹⁶ "אני זקן בקדושה והוא זקן שבטומאה, זקן שבסיטרא אחרא, אבי אבות הטומאה",¹⁷ ועוד.

כל הנקודות האלו עשויות להיות מתומצתות במשפט אחד שאמר רבי נחמן: "אִיךָ אֶפְשֶׁר שְׁלֹא יִחְלְקוּ עָלַי, מֵאַחַר שְׂאֵנִי הוֹלֵךְ בְּדֶרֶךְ חֲדָשׁ שְׂעֵדִין לֹא הָלַךְ אָדָם בּוֹ מֵעוֹלָם... וְאִף עַל פִּי שֶׁהוּא דֶּרֶךְ יֵשׁוּן מָאד, אִף עַל פִּי כֵן הוּא חֲדָשׁ לְגַמְרִי".¹⁸

כמה מילים על חכמה ותמימות

'מעשה מחכם ותם' עוסק בשני חברי ילדות הפוכים בתכונותיהם. אין ספק שלבו של רבי נחמן נמשך אחר התם אף שגם דמותו אינה מצוירת כמושלמת ורחוק מכך, אך את עיקר לעגו השנון הוא מקדיש לחכם.

לכל ברור שלחכם מלידה מזומנת דרך קלה יותר להצלחה מאשר לנולד טיפש, ובכל זאת, רבי נחמן בחר להתמקד בסיפור זה במגבלת החכמים. לכאורה, למי שהולך בדרך אחרת מהנתיב המורגל אין בכך הפתעה מרעישה, אלא שאף שרבי נחמן חדשן הוא, קל דעת הוא לא היה. באבחנתו, אף שחכמים אולי אינם מודעים לכך, יש בחכמתם מגבלה. חכמים גדולים, אלו שמלבד מנת משכל גבוהה יש להם גם עולם רגשי עשיר, יודו שלעיתים החכמה מגבילה, אינה מאפשרת חיי חברה מלאים, חיי רגש, יצירה, חוויה ועוד. ודאי שמהר"ן אינו משבח את הטיפשות, אך הוא רואה בתמימות ערך גדול, ערך שהוא פתח לאופקים חדשים שיוכל אדם לרכוש, בעיקר בעולמות הנפש וקבלת השפעה ממקור עליון.

אכן, בעולם המודרני, למניות התמימות אין דרישה כמו למניות החכמה, אך המודרנה עצמה, תולדת חכמת האדם, חושפת את פגמיה שוב ושוב בעת שהחברה מתגלה כרודפת חומר, מנוכרת לזולת וממוקדת קריירה – לא פעם על חשבון אנושיות. חברה בה האדם אינו חווה את זולתו, את האחר, ועל פי רוב רחוק גם מלחוות את עולמותיו הרחניים שלו, זקוק לתורת ה' תמימה, מלאה חסד, צדקה, חמלה ואהבת הזולת – מלבד ביסוס הקומה החומרית של האדם.

¹⁵ לקוטי תפילות חלק שני - תפילה א'

¹⁶ הרב אריה לייב משפולי, מתלמידי המגיד ממזריטש. בהיותו כבן 80 יצא נגד רבי נחמן בעת שזה היה בן 29.

¹⁷ חיי מוהר"ן עם השמטות, קכ"ג

¹⁸ חיי מוהר"ן שצ"ב

רבי נחמן ודאי העריך חכמה ושכל, כפי שמפורש בתורה הראשונה בליקוטי מהר"ן, וכמו שמעריך כל מי שמצווה על לימוד תורה, הבנתה והוראתה, אך עמד כאמור גם על מגבלותיה וביקש לאפשר את הרחבתם של אלו דווקא על ידי התמימות. כדרכם של דברי חכמים, כתיבתם אינה סתמית כי אם הכרעה, חתימת התלבטות. הם כתבו לאחר שראו כמה אפשרויות – והכריעו, ודומה שרבי נחמן גם הוא כתב על התמימות כ'תמימות שניה', זו שבאה לאחר בחינת מידת החכמה ועמידה על מגבלותיה, לא התמימות של מי שאין לו ברירה אלא לבחור בה.

דרך הפירוש

המבט שלאורו נכתב הפירוש על המעשה מדגיש את המרחב הנפשי אצל האדם.

רבי נחמן היה צייר אומן. מכחולו היה עדין ומדויק מאד, ועטו עט אומן ידעה לטמון מסרים עמוקים בין שורות משובבות נפש. ניתן למצוא בדבריו הארות רבות נוספות, אך על מנת לאפשר קריאה רצופה לא ניתן להרחיב בכל נקודה, וכבר קבעו חכמים, 'מקום שאמרו להאריך, אינו רשאי לקצר, לקצר, אינו רשאי להאריך', אך אף על פי כן, ראויות מילותיו של רבי נחמן לתשומת לב שדורשת קריאה מתונה.

לפני כל קטע פירוש יובא הקטע בסיפור אליו הוא מתייחס ויש לקרוא אותו כדי להבין את הפירוש.

מעשה מחכם ותם

מעשה.

שְׁנֵי בְּעָלֵי-בָתִּים הָיוּ בְּעִיר אַחַת, וְהָיוּ גְדוֹלִים בְּעִשְׂרֵי רוֹת, וְהָיָה לָהֶם בָּתִּים גְּדוֹלִים, וְהָיוּ לָהֶם שְׁנֵי בָּנִים, לְכָל אֶחָד בְּן אֶחָד, וְלָמְדוּ שְׁנֵיהֶם בְּתֹרֶת אֶחָד.

וְאֵלּוּ הַשְּׁנֵי בָּנִים הָיוּ אֶחָד מֵהֶם בֶּר-הַבְּנָה, וְהָאֶחָד הָיָה תָם (לֹא שָׁהָיָה טָפֵשׁ, אֲלֵא שָׁהָיָה לוֹ שְׂכָל פְּשׁוּט וְנִמְוָה) וְאֵלּוּ הַשְּׁנֵי בָּנִים הָיוּ אוֹהֲבִים זֶה אֶת זֶה מְאֹד; אָף-עַל-פִּי שְׁהָאֶחָד הָיָה חָכֵם וְהָאֶחָד הָיָה תָם וּמְחֹז הָיָה נְמוּד, אָף-עַל-פִּי-כֵן אֶהְבּוּ זֶה אֶת זֶה מְאֹד.

לְיָמִים הִתְחִילוּ הַשְּׁנֵי בְּעָלֵי בָתִּים הַנִּזְכָּר לִירֵד, וְיָרְדוּ מִטָּה מִטָּה, עַד שֶׁאָבְדוּ הַכָּל וְנִעְשׂוּ אֶבְיוֹנִים, וְלֹא נִשְׁאַר לָהֶם כִּי אִם הַבָּתִּים שְׁלֵהֶם.

והַבְּנִים הַתְּחִילוּ לְהִתְגַּדֵּל. אָמְרוּ הָאֲבוֹת הַנְּי"ל לְהַבְּנִים: אֵין בְּיַדְנוּ לְשֵׁלֶם עֲבוּרְכֶם לְהַחְזִיק אֶתְכֶם; עֲשׂוּ לָכֶם מִה שְׁתַּעֲשׂוּ.

הַלֵּךְ הַתָּם וְלִמַּד מִלְּאֲכַת רִצְעוֹן (סְנַדְלָר)

עשיה או דחיה

לאחר שהאבות המבוססים שהחלו לרדת מנכסיהם הורו לבנים לדאוג לעצמם, מתחיל רבי נחמן לתאר את עלילותיהם בשדה החיים הממשיים.

לתיאור תגובתו הראשונית של התם למציאות החדשה רבי נחמן מקדיש 5 מילים, ולתיאור תגובת החכם פי מאה ועשרים מילים – 600.

כפי שנראה, החכם מתנהג כחייל משוחרר שחייב כולם פרוסים לפניו, וכדי לדחות את עול הכניסה לחיים התובעניים הוא יוצא לטייל, חסר מחויבות, ללא משפחה, לא לומד ולא מפרנס - הכל כביכול פתוח, הכל מותר והכל אפשרי. אבל בחיים הממשיים לא כך הם פני הדברים, ואין לאדם יכולת להתעלם ממשבר שנפל לפתחו.

והתם, המוגבל, תמים שכמותו, צריך להיות סנדלר. מה עוד הוא יכול לעשות, אפילו קרוא וכתוב אינו יודע.

משבר

הבנים שלפנינו חווים משבר כלכלי, משבר שהתם מתמודד עמו, והחכם בורח ממנו, מפליג למרחוק, מדחיק ומתנתק. דווקא התם מביט ישירות לנוכח המשבר ומבין שעתה עת לעשות. משבר הינו חוויה שמטלטלת את האדם מאזור הנוחות שלו אל הלא נודע. כוחות הנפש של האדם, לעיתים כוחות לא מודעים, עשויים להכריע בשבריר שניה את גורל חייו מעתה והלאה.

הרצון להגיע 'אל המנוחה ואל הנחלה' מאפיין את חיינו כיחידים וכעם, אך בהגעה אל היעד והתכרבלות נעימה בחיקו יש משהו משכר עד כדי הרדמה וניוון. לעיתים המשבר מעורר לומר: יש בכם עוד כוחות חיים, עוד יכולות ועוד יצירות שדורשות לצאת לפועל. אבל העצלות, החשש מנטילת אחריות והפחד מהקשיים שבדרך מושכים לצאת לטיול במקום להתאמץ.

הכרתי לפני מספר שנים אדם בן למעלה מ-85 שביקש שאכתוב לו את הביוגרפיה האישית שלו. הדבר נמשך ונמשך ולא הגענו לכדי כתיבה כיון ש'אין לי זמן' כפי שהסביר, הוא עובד מ-

9 בבוקר עד 6 בערב במשרד רואי חשבון. בפגישת ההיכרות שלנו הוא סיפר שבשנות הזעם, כל בני משפחתו הוגלו למחנות יחד עם כל יהודי הכפר שלהם. הוא היה אז בן 16, הצליח לשרוד וחזר כעבור חודשים רבים אל הכפר, חולם למצוא מישהו ששרד. בכפר נותרו רק גויים, תמהים לראותו חי. הוא מצא את ארבע קירות ביתו ערומים; לא נפש חיה, לא רהיט, לא תמונה למזכרת.

'באותו רגע החלטתי שאני נשאר אופטימי – ויהי מה', סיפר, 'ועד היום אני כזה'.

רק לאחרונה בישר לי שהוא עומד לפרוש לפנסיה, לקראת גיל 90, נערך לכתוב את סיפור חייו. סביר להניח ש'החלטתו' בהיותו בן 16 הביאה אותו למצב נפשי כזה שמאפשר כושר עבודה עד היום, אך מניין נבעה אותה החלטה נוכח המשבר הנורא שהתגלה לעיניו? פעמים רבות הפירוש של חיינו אינו אלא תולדת דרך התגובה שלנו למשברי החיים. לעיתים התגובה הינה בת רגע אחד מזוקק – ושאר החיים הינם פירושו של אותו רגע, לטוב או למוטב. במה תלויה אותה תגובה מיידית למשבר? לעיתים זהו חינוך, לעיתים זו החברה שמסייעת, ולעיתים זו יד ההשגחה ששולחת זיק חיים ברגע המבחן.

זה אני

כשהתם פונה אל תוכו ומתבונן מה ביכולתו לעשות בחיים, הוא מוצא אפשרויות מועטות בלבד שהרי הוא רק תם, 'בעל שכל נמוך'.

כפי שנגלה בהמשך הסיפור, אחת החוזקות הגדולות שלו היא מודעות עצמית נוקבת, שמביטה ישירות במצבה, ללא דמיונות והתחכמויות. נפוצה אמרה שעל פיה, אדם מביא על עצמו ייסורים בשני אופנים הפוכים: או כשהוא חושב את עצמו מעבר למה שהוא, או כשהוא מעריך את עצמו פחות ממה שהוא.

רבי נחמן עסק רבות בחינוך ל'תיקון כח המדמה'. הוא הבין שלעיתים מקור צרותיו של האדם אלו הדמיונות בהם הוא חי, בין אם המציאות תגבה דמיונות אלו בעובדות או תתנגש בהם.

התם לא סובל מכך. כיון שהוא מודע לעצמו בדיוק כפי שהוא, הוא גם לא מתחשב בחברה הממקמת אותו בעשירונים התחתונים. זה הוא, וזה מה שיש לו.

הבחירה שלו במלאכת רצען תואמת את יכולותיו ובה בעת מדגימה בריאות ומציאותיות. הרי יכול היה לעסוק בבריחה ממציאות העוני והמוגבלות המולדת, יכול היה לקונן על מר גורלו, אולי היה מדמיין שהוא אחר ועושה משהו מכובד יותר: לומד משהו 'נחשב', משהו שייתן לו

גם יוקרה ולא רק עתיד של סנדלרים, בין סוליות, מסמרים ודבק. לכאורה, רק לכאורה, הבחירה להיות רצען סותמת את הגולל על חייו. זה עצוב. זה סופי. זה חסר כל ייחודיות וכל שמץ כבוד.

אמנם עוד נגלה, שבעצם, נפשו של התם פתוחה, ורק כשמניחים אותו במגרש מצומצם הוא יבין שזה מצבו הנוכחי וממנו לא יברח ולהיפך, ישתדל בכל מאודו לנצח שם. השאלה תהיה, האם יוכל לשחק גם במגרש מורכב יותר, או שהוא בעצם רק מתכרבל בפיוק בצמצום.

בריאליזם נוקב, התם מבין מידיית את מצבו: אביו ירד מנכסיו וכעת זה או סנדלר או רעב. או הכנסות או דמיונות. או בניית קופה שתלך ותצבור הכנסות, מעטות, אבל קבועות, ועל גביהן ניתן יהיה לבנות גם משפחה, ילדים, ושמחת חיים - או בכיה לדורות.

הוא מכריע לא לטייל ולא להפליג למרחקים תוך הפניית גב לאתגר - "והלך ולמד מלאכת רצען".

מעשה ומחשבה

להכרעה יש עוד משמעות. באדם קיימות שלוש מערכות פעולה: קוגניטיבית, תקשורתית ומעשית, שנקראות בספרי החסידות: מחשבה, דיבור ומעשה.

על פי רוב מחשבותיו של אדם מניעות את מעשיו, בעיקר כאשר עתותיו בידי. זהו הסדר הנכון: חושבים, מתכננים, משתפים את כוחות הרגש ואת כח הרצון – ומניעים פעולות.

ויש אנשים שמסתפקים בללמוד איך לעשות, בלי לעשות. לעיתים זה מניע פעולה ולעיתים זה רק נדמה כאילו עושים אבל הכל נותר ברמת הדיבורים.

במצבי דחק נדרשת פעולה. אין זמן לדיבורים ולא לתכנונים. בעשרות מקומות כתב בעל 'ספר החינוך' שהתורה הרגילה אותנו בהמון מעשים כיון שמתקיים קשר סמוי, בלתי ניתן למעקב, בעל מכניזם המוכר לנותן התורה, בין המישור המעשי שלנו למרחבים התודעתיים, המוסריים והנשמתיים: 'אחרי הפעולות נמשכים הלבבות'.

זו הייתה הבחירה של התם. לעשות. והעשייה הזו מברכת את כוחות הנפש שלו בעושר, בביטחון עצמי, בזקיפות.

והחכם, שהיה בר-הבנה, לא היה רצונו לעסוק במלאכה פשוטה כזו, וישב בדעתו, שילך בעולם ויסתפל מה לעשות.

השוואות

רבי נחמן מציין שהחכם פונה 'לראות עולם' לא רק מפני שהוא דוחה את רוע הגזרה אלא גם מפני שראה את התם בוחר במלאכה פשוטה. הוא בוחן את עצמו באופן משווה לאחרים, ולאחר שהחליט שהוא לא יהיה כזה, פנה אל העולם הגדול.

המבט הזה, שמעריך את העצמי לפי הזולת הינו מאפיין עגום של רבים בחברה. קנה המידה אינו הצורך שלו בפרנסה אלא קודם לכך איפה בסולם החשיבות מציינת החברה את מלאכת הרצען – ובזאת הוא לא יבחר.

חשוב מאד להיות חלק מחברה, לפעול על פי הקודים ההתנהגותיים והנורמטיביים – אך לא תמיד זה אפשרי. לעיתים, החברה עלולה להדיר מעליה מי שלא יכול לנהוג כרובה, ובכך לגזור עליו אומללות. ואומלל יהיה זה, בין אם יתאים עצמו למקובל, בניגוד לאופיו, ובין אם ילך על פי עצמיותו בניגוד למקובל בחברה.

על התם למשל, יגזר בהמשך השם: 'משוגע'.

לכן, שלא כמו התם, הוא לא יעסוק בסנדלרות. ובמה יעסוק? העולם כבר יראה לו.

והיה הולך ומשוטט בשוק, וראה עגלה גדולה עם ארבעה סוסים וקאמיטיש (פלי רתימת הסוסים), שהייתה רצה והולכת. ענה ואמר להסוחרים: מאין אתם? השיבו לו: מוארשא. להיכן אתם נוסעים? לוארשא. שאל אותם: שמה אתם צריכים משנתים? ראו שהוא בר-הבנה ומזרז, והוטב בעיניהם, וקבלו אותו עמם ונסע עמם ושמש אותם היטב מאד על הדרך. כבואו לוארשא, מאחר שהיה בר-הבנה, ישב עצמו: מאחר שפבר אני בוארשא, למה לי להתקשר עם אלו? אולי יש מקום טוב מהם? אלו ואבקש ואראה. והלך בשוק, והתחיל לחקר ולשאל על האנשים שהביאוהו ואם יש טוב מהם, ואמרו לו, שהאנשים הללו הם הגונים, וטוב להיות אצלם, אך שקושה מאד להיות אצלם מתמת שהמשא ומתן שלהם הוא למרחקים מאד.

הלך וראה משנתים של גנעלבין (תגיות הלבושה), שהיו הולכים בשוק-והיו הולכים בדרך, עם מיני חן שלהם בכובעייהם ובמנעלייהם עם הקצוות בולטות ושאר מיני חן שיש להם בהלויכיהם ובמלבושייהם - והוא היה בר-הבנה וחריר, וישר בעיניו מאד מתמת שהוא ענין נאה וגם הדבר בביתו במקומו. הלך אל האנשים שהביאוהו, ונתן להם תשואות חן, ואמר להם שאין נח לפניו להיות אצלם ועל מה שהביאוהו, בעד זה שמש אותם בדרך.

והלך ועמד עצמו אצל בעל-הבית אחד. ודרך המשקתים, שבתחלה צריכים להשכר בפחות ולעשות עבודות כבדות, ואחר-כך באים למעלות המשקתים הגדולים. והנה הבעל-הבית עושה עמו מלאכות כבדות, והנה שולחו לאדונים לשאת סחורה כדרך המשקתים, שצריכים לכף ידיהם תחת אציליהם להניח הבגד על בלישת היד ברחב הפתח, והנה כבד עליו מאד עבודה כזו. לפעמים היה צריך לעלות עם המשאוי הנ"ל על עליות הגבוהות, והנה קשה עליו העבודה וישב עצמו, כי היה פילוסוף בר-הבנה: מה לי לעבודה זו? הלא העקר הוא רק בשביל התכלית - לשא אשה ולהתפרנס, עדין איני צריך להסתפל על זה, על זה והנה פנאי להבא, בשנים הבאות, פעת טוב לי להיות משוטט בארץ, להיות במדינות, להשביע עיני בעולם.

הלך בשוק וראו שנוסעים בעגלה גדולה סוחרים, ושאל אותם: להיכן אתם נוסעים? ללאגורנא (שם של עיר). התקחו אותי לשם? הן. וקבלו אותו לשם. ומשם הפליג לאטליא, משם-לשפאנא (ספרד). בין כך ובין כך עברו כמה שנים, ועל-ידי זה נעשה עוד חכם יותר מאחר שהיה במדינות רבות.

עושה, לא עושה

שקשוק גלגלים, דהרת סוסים ונופים מתחלפים, כל אלו משמשים כמסכים המשגרים בלא הרף תמונות מרתקות, מעניקים לחכם תחושה שהנה, הוא עושה משהו עם חייו, הוא מתקדם.

כמה פעמים בסיפור משתמש רבי נחמן בפועל 'וישב עצמו', אך למעשה זו רק מעין ישיבה. לא רק מביתו נד החכם, לא רק על פני ארצות ותעסוקות, אלא בעיקר ממפגש עם עצמו כפי שהוא. לכן הוא נד. מדי פעם הוא מתיישב, לכאורה, אך רק כדי לנוע בתזזיתיות אל היעד הבא, נטול ריכוז וקשב עצמי, אך מלא הנמקות מדוע הדבר הקודם כבר לא טוב. ומיד משהתיישב, הוא קם, מיטיב את התרמיל על הגב וממשיך לנדוד ולהתרחק.

וכך תוך כדי שהוא כבר מתפרנס הוא שואל את עצמו 'מה לי ולעבודה זו? הלא העיקר הוא התכלית, לישא אשה ולהתפרנס, עדין איני צריך להסתכל על זה' – ועוזב את העבודה... זו שרק כמה ימים קודם עזב לטובתה את העבודה הקודמת, כי החדשה הייתה 'ענין נאה וגם הדבר בביתו במקומו'.

אין סוף וצמצום

מכחולו של רבי נחמן משרטט פרדוקס, ונראה שדרכו הוא פותח צוהר לסוד שורשי:

החכם, שאך זה הגיע מביתו שבמרחקים לוארשה, ועודו ממשיך בנסיעותיו ללאגורנא, לאיטליה, לשפאניא – כבר רואה את המקום הזמני הזה כ'ביתו ומקומו'. העולם כולו הוא מקומו?

נראה שעל שני היסודות שטמונים ברקע הבריאה כולה מבקש רבי נחמן להצביע כאן, ובעצם זהו הציר המרכזי של המעשה, ציר שבא לידי ביטוי בהנגדת שתי הדמויות.

כדרכם של גדולי החסידות, בא מהר"ן להדגים את מושגי הקבלה היסודיים בדרך רישומם בנפש האדם.

הריכוז של התם במקום מצומצם, על דרגש בקיטון, לעומת מקום החכם במרחבים, מבטאים מתח שקיים אצל כל אדם בין שני מרכזים: המיקוד מול הכוליות, ובלשון החסידות, האין סוף מול הצמצום.

הקדוש ברוך הוא בלבדו יכול לברוא עולם, עקב היותו מעל העולם, אין סופי. לעומתו, אנו יוצרים בעולם לא מכח שהוא מקורי שלנו אלא רק מכח שניטע בנו מן הטבע שנברא בנו - להמשיך את היצירה.

הבורא, בבואו לברוא עולם ובו יצורים מוגבלים בזמן ובמקום, כביכול 'חייב' להתחשב בעולם ולהוות אותו בלא לממש את היכולות האינסופיות שלו:

"כי הנה ברור לנו, שלא ברא מה שהיה יכול לברוא ויותר מזה לא היה יכול, אלא ודאי היה יכול הרבה יותר, אלא שלא רצה ולא פעל אלא בדרך ששיער היותו נאה לפעול בו, לפי המכוון בפעולת הבריאה עצמה".¹⁹

אך למרות שאיננו פועלים במרחב אין סופי, והגם שכוחנו מוגבל וזמננו מוקצב, עוד נותר באיזה מקום באישיותנו רושם מן הכח הקדום, האינסופי, שהרי מכוחו אנחנו חיים, כדבריו המפורשים של הרמב"ם בפתח ספרו הגדול: "יסוד היסודות ועמוד החכמות לידע שיש שם מצוי ראשון והוא ממציא כל נמצא וכל הנמצאים משמים וארץ ומה שביניהם לא נמצאו אלא מאמתת הימצאו",²⁰ וכיון שיצאנו מאמתת הימצאו – אמיתת הימצאו מושרשת בנו לנצח.

¹⁹ רמח"ל, קל"ח פתחי חכמה, פתח כ"ד

²⁰ היד החזקה, הלכות יסודי התורה, פרק א הלכה א'

הכח הגרעיני הזה הוא השורש לאינרציה שאנו חיים מכוחה, לאמביציות, למוטיבציה ולכלל ההישגים של האדם והמין האנושי בכלל.

אלא ששאירת אין סוף זו, להיות כל דבר, בכל מקום, בכל זמן ובכל הכח – לנצח, נתקלת במגבלת הצמצום בו אנו והעולם נתונים. לכן בעל כורחנו, חוויית המיקוד דומיננטית בנו יותר מאשר שאירת הכוללניות, והיא מאפשרת לנו לפעול במציאות המוגבלת. לכן, אישים שקידמו את העולם ניתקו את עצמם, כנראה בעל כרחם, מתחומי ענין רבים והתמסרו לפיתוח ענין אחד בלבד על פי רוב.

מכאן ואילך יתפרש הסיפור בדמות שני משולשים, האחד ניצב על בסיסו, וככל שהסיפור יתפתח יצטמק אל קודקודו הצר, והשני יתחיל רק מן החוד ממנו הוא יוצא, אך יתפתח אל פריסה במרחב ככל שיתפתחו חייו ותיווצרנה לו הזדמנויות. נקודת המפגש שלהם שווה בתחילה ובסוף, בשתייהן, כשהאחד בשיא רוחבו השני בשיא צמצומו. מבחינה זו, המעשה הוא פירוש מעשי יישומי לפסוק "וְהָיָה רִאשִׁיתָךָ מִצְעָר וְאַחֲרֵיתָךָ יִשְׁגָה מְאֹד".²¹

התם מדגים את היכולת להתמקד, לעסוק במקום מצומצם במקצוע אחד, אך נפש החכם נושאת אותו אל מרחבי אינסוף, ועל כן הוא מוצא בכל מקום את ביתו, שהרי הוא לא יסתפק במקום מסוים. את הפיתוי להיות חסר גבולות, חסר כלים והוראות מעשיות לחיים מדגים כאן רבי נחמן, ואת הרוחניות העקרה הזו בא עולם ההלכה המדויק והמפורט כל כך לנווט אל נכון בכדי להוציא לפועל את הכוחות של האדם כדי שיאירו את חייו, את החברה ואת העולם באלומה מכוונת.

הדגם היהודי המשלב בין השנים, בין האינסופי לבין הקונקרטי הוא נוסחת ששת ימי המעשה ויום השבת. 'ששת ימים תעשה מלאכה וביום השביעי יהיה לכם קודש, שבת שבתון לה'.²²

כיון שבימי חיינו אין אנו בוראים דבר אל היש מן האין, על כן אין לנו יכולת להידמות בשום דבר לקדוש ברוך הוא, כפי שכוחו בא לידי ביטוי בששת ימי בראשית. הדבר היחיד אותו אנו יכולים לעשות ממש כמו הבורא ברוך הוא הוא לשבות: "וַיִּשְׁבֹּת בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מִכָּל מְלָאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה", וכך הרוח המיוחדת של השבת היא רוח האינסוף שנמסך בנו מעצם שביתתנו כרצונו – כמותו. אבל כפי שאיננו מותרים בעשיית מלאכה בשבת איננו מותרים בשביתה בימי המעשה. והחכם מבקש להימלט מכורח העשייה אל המרחבים הנעימים והבלתי מחייבים.

²¹ איוב פרק ח' פסוק ז'

²² שמות ל"ה ב'

כך יוצא שדווקא התמימות מאפשרת את השגת השלמות, זו האפשרית, ואילו החכמה, שמודעת לשלמות הבלתי אפשרית, מנסה שוב ושוב ללכדה, וזו מתחמקת.

וישב עצמו: כעת ראוי להביט על התקלית. והתחיל לחשב עם פילוסופיָאָ שְׁלוֹ מה לעשות, ויִישֵׁר בְּעֵינָיו לְלַמֵּד מִלְּאֲכַת צוֹרֵף (בְּזָהָב), שֶׁהִיא מִלְּאֲכָה גְדוֹלָה וְנֹאָה, וְיֵשׁ בָּהּ חֲכָמָה, וְגַם הִיא מִלְּאֲכָה עֲשִׂירָה, וְהוּא הָיָה בַר-הַבְּנָה וּפִילוֹסוֹף, וְלֹא הֶצְרֵף לְלַמֵּד הַמִּלְּאֲכָה כַּמָּה שָׁנִים, רַק בְּרַבֵּעַ שָׁנָה קִבַּל אֶת הָאֲמֻנוֹת וְנִעְשָׂה אִמּוֹן גְּדוֹל מְאֹד, וְהָיָה בְּקִי בַּמִּלְּאֲכָה יוֹתֵר מִן הָאִמּוֹן שֶׁלְּמֹדוֹ.

אחר-כך יֵשֵׁב עֲצָמוֹ: אֶף-עַל-פִּי שֵׁיֵשׁ בְּיָדֵי מִלְּאֲכָה כְּזוֹ, אֶף-עַל-פִּי-כֵן אֵין דִּי לִי בְּזָהָה, הַיּוֹם חָשׁוּב זֹאת, פֶּן בְּזָמַן אַחֵר יִחְשַׁב דְּבָר אַחֵר. וְהִלֵּף וְהֶעֱמִיד עֲצָמוֹ אֶצֶל שְׁטִיין-שְׁנַיִדְעֵר (חֲתוּי וְלִטוּשׁ אֲבָנִים טוֹבוֹת), וּמְחַמֵּת הַבְּנָה שֶׁלוֹ, קִבַּל אֲמֻנוֹת הַזֹּאת גַּם-כֵּן בְּזָמַן מְעֻט, בְּרַבֵּעַ שָׁנָה.

אחר-כך יֵשֵׁב עֲצָמוֹ עִם הַפִּילוֹסוֹפִיָאָ שֶׁלוֹ: גַּם שֵׁיֵשׁ בְּיָדֵי שְׁתֵּי הָאֲמֻנוֹת, מִי יוֹדֵעַ פֶּן לֹא יִחְשַׁבוּ שְׁנֵיהֶם; טוֹב לִי לְלַמֵּד אֲמֻנוֹת, שֶׁהִיא חֲשׁוּבָה לְעוֹלָם. וְחָקַר בְּהַבְּנָה וּפִילוֹסוֹפִיָאָ שֶׁלוֹ לְלַמֵּד דְּאֶקְטִירִיָא (מְקֻצֵּעַ רְפוּאָה), שֶׁהוּא דְּבָר הֶצְרִיף וְחָשׁוּב תְּמִיד, וְדָרָף לְמוֹד דְּאֶקְטִירִיָא-שֶׁצָּרִיכִין לְלַמֵּד מִקֻּדָם לְשׁוֹן לְטִיין (לְטִינִית) וְהַכְּתָב, וְלְלַמֵּד חֲכָמוֹת פִּילוֹסוֹפִיָאָ, וְהוּא מְחַמֵּת הַבְּנָתוֹ לְמַד גַּם זֹאת בְּזָמַן מְעֻט, בְּרַבֵּעַ שָׁנָה, וְנִעְשָׂה דְּאֶקְטִיר גְּדוֹל וּפִילוֹסוֹף וְחָכָם בְּכָל הַחֲכָמוֹת.

צמצום בשלוש דיפלומות

החכם מקיים את שהבטיח לעצמו, ולומד מקצועות 'נחשבים'. לכאורה הגיע שלב השביעה והרוגע, וכעת באמת בא זמן להתייחס ברצינות למטלות החיים. את סלון ביתו הוא ודאי מקשט בשלוש דיפלומות והנה, סוף סוף יש לו נחת לאחר שבמשך שנים התכוון לרגע זה.

אך הוא עצמו לא זכה בנחת. ואיך תשרה הנחת כשאתה מוכוון אל האין סוף, לא פחות.

החכם מנסה להבטיח את חייו מכל הפתעה, אך אם רק פחדים היו מניעים אותו לכך, מדוע שיסתפק רק בלימוד שלושה מקצועות? אבל זה לא רק הפחד. זה הרצון לחיים הרמטיים, זה אופי שמבקש להקיף את כל האפשרויות, ולא להשאיר פתח למפתיע, לבלתי צפוי. כאילו בידיו הדבר.

הבעירה הפנימית שלוחשת להקיף כל משאירה את האדם לא מסופק. הוא לא מסוגל לפעול על פי גזירת הצמצום, ולכן גם כשהוא כבר מקיף שלושה מקצועות הוא נותר מתוסכל, כפי שרבי נחמן עוד יפרט.

האני והאין סוף

ובתוך הנפש הזו מתחילה התרוצצות חסרת מנוח, בין הנתונים שביד, שמבטיחים לכאורה שקט ובטחון, לבין הידיעה בלב, שאין הדבר תלוי בכך. הלב יודע שאינו מסוגל להבטיח שלווה, ובסתר המדרגה מתחילה להתרקם משטמה נגד השולט בכל האפשרויות, זה שאי אפשר לחייב אותו בתוכניות שלנו – זה שבתכנוניו מחייב אותנו.

כף הקלע הזו מתחילה לנוע בתוכו ולהפר את שיווי משקלו של החכם.

אחר-כך התחיל העולם להיות בעיניו כלא.

האדם שמחפש רק את האין סוף, מדחיק את הידיעה שהתפקיד כבר מאויש על ידי א-ל אחד יחיד ומיוחד. וכך, לעיתים, מתגנבת ללב המחשבה שהוא עצמו הכל יכול ואין עוד מלבדו – וממילא, מהו העולם כולו לעומתו?

כי מחמת חקמתו שְׁהִיָּה אֶמֶן גָּדוֹל כָּזֶה וְחָכְמָה וְדַאקְטִיר כָּזֶה, הִיָּה כֹּל אֶחָד מִבְּנֵי הָעוֹלָם בְּעֵינָיו כְּלֵא.

וַיֵּשֶׁב עֲצָמוֹ לַעֲשׂוֹת לוֹ תְּכֵלִית וְלִשְׂאֵא אִשָּׁה, וְאָמַר בְּדַעְתּוֹ: אִם אִשָּׁא אִשָּׁה בְּכֹאן, מִי יָדַע מֶה לְשַׁנְעֵשָׂה מִמֶּנִּי? אֵלֶּה וְאֵשׁוּב לְבֵיתִי לְמַעַן יֵרְאוּ מֶה לְשַׁנְעֵהָ מִמֶּנִּי, שְׁהִיָּתִי נַעַר קָטָן, וְעַכְשָׁו בָּאתִי לְגִדְלָה כְּזֹו!

אבל מיד לאחר שהוא כבר הכל בעיני עצמו – שבה הבדידות ומכה, והוא חייב מנה נוספת של תשומת לב מהעולם. בעצם הוא לא לבד, הוא רק בודד, וכיון שאיכות חיים עצמית אין לו, גם אם תהיה לו אשה, ועוד תואר בנוסף על הקיימים, לא די בכך, 'כי מי ידע מה שנהיה ממני'.

ריצוי

אצל מטפלים פסיכולוגים מוכרת הפרעה שחווים אנשים רבים, והיא החיים בצל הצורך לרצות. במצב כזה, בו אדם חונך להשביע רצון אחרים, המעשה הטוב אינו בעל ערך מצד עצמו אלא באם ימצא חן בעיני אלו המצפים לבחון אם עשו כרצונם אם לאו. ובאם לאו, לא משנה מהו ערכו האמתי של מעשה שנעשה, במבחנם לא עמדו. אלו, שדבקה בהם מידת הריצוי לעולם אינם יוצאים ממאסרם. הם עבדים לאדונים שכח השעבוד שלהם אינו יודע שבעה. נפשם מבקשת את האוטנטי, את 'המעשה שלי', שמתאים לי, שמשמח אותי. אבל,

כיון שקבע שלמה המלך ש"עֲשֵׂה הָאֱלֹהִים אֶת הָאָדָם יֶשֶׁר וְהִמָּה בְקִשׁוֹ חֲשֹׁבוֹת רַבִּים"²³, הטענת הנפש בחיצוני לה רק תצמיא אותה עוד יותר, והסחרחורת תגבר.

וְהִלֵּךְ וְנָסַע לְבֵיתוֹ, וְהָיָה לוֹ יִסּוּרֵינָּה גְדוֹלִים בְּדַרְךָ, כִּי מִתְחַמֵּת חֲקָמָתוֹ לֹא הָיָה לוֹ עִם מִי לְדַבֵּר, וְלֹא הָיָה מוֹצֵא אֶכְסֵנְיָא כְּרַצוֹנוֹ, וְהָיָה לוֹ יִסּוּרִים הַרְבֵּה.

וְהִנֵּה נִשְׁלִיךְ פְּעֵת אֶת מַעֲשֵׂה הַחֲכָם, וְנִתְחַיֵּל לְסַפֵּר בְּמַעֲשֵׂה הַתָּם:

רבי נחמן לא מסתיר את אהדתו לתם. די היה לו בעיסוק בדמות החכם, והוא מבקש להשליך אותה ולשוב לעסוק באהובו, התם, אמנם, עם הרבה גיחוך ורוח קלילה - לכאורה.

התם הַנִּי"ל לְמַד מְלֶאכֶת רִצְעָנוֹת (סַנְדְּלָרוֹת), וּמִתְחַמֵּת שְׂהִיָּה תָם, לְמַד הַרְבֵּה עַד שְׂקָבֵל, וְלֹא הָיָה בְּקִי בְּהֶאֱמָנוֹת בְּשִׁלְמוֹת.

המצומצם

הניגוד בין החברים בולט. החכם לומד בקלילות מקצועות 'כבדים' ואילו לתם לוקח הרבה זמן ללמוד היות סנדלר. כשסיים את התואר בסנדלרות, קיבל ציון גרוע.

רבי נחמן לא מייפה את מצבו. אין הפתעות או קיצורי דרך. גם לאחר שסיים את לימודיו – לא צלחה בידו מלאכתו.

רבי נחמן מדגיש כמה פעמים ש'בשלמות' התם לא בקי במלאכתו. בשכלו הנמוך הוא לא מנסה לחשוב את עצמו למי שאינו.

אבל עתה ניצבת מולו במלוא חומרתה המגבלה המולדת שלו ומסמנת לו תג המחיר משלה: לא תלמד מקצוע נחשב, לא תלמד אותו בקלות, לא תצליח בו – ואין מכך מוצא. במצב כזה שכל הנתונים מובילים אותו לשקיעה ברחמים עצמיים או לדיכאון, הוא חייב להפוך בקיצוניות את התוצאה. כאן בא לעזרתו המיקוד וההכרה העצמית בערכו.

כעת יעמדו לפני התם כמה שאלות: שאלת ההצלחה החומרית, ממנה אף אדם לא פטור, שאלת מצב הרוח או ליתר דיוק, איכות החיים הנפשית שלו, ושאלת התמודדותו עם החברה סביבו, שאינה מוותרת בקלות על הרף אותו קבעה לקבלת תואר 'מוצלח'.

²³ קהלת ז' כ"ט

התם נחוש להוסיף לביסוס החומרי החלקי שלו ביסוס נפשי, ברמה גבוהה. אם תכונות גנטיות הגבילו אותו בבחירת מקצוע, את איכות החיים תקבע נפשו החופשית ובלא מגבלה.

וְנִשְׂא אִשָּׁה, וְהָיָה מִתְּפָרְנִים מִן הַמְּלָאכָה,

כמעט בלי לשים לב, רבי נחמן מבליע שני נתונים חשובים: התם כבר נשוי והקופה בעסק צוברת מטבעות. וכיון שכך, גם קומתו נזקפת, וכיון שכך, גם בטחונו העצמי מתגבר.

וּמְחַמֵּת שְׁהָיָה תָם, וְלֹא הָיָה בְּקִי בְּהַמְּלָאכָה כָּל-כּוֹ, עַל כֵּן הָיָה פְּרִנְסָתוֹ בְּדַחֲק גָּדוֹל וּבְצַמְצוּם, וְלֹא הָיָה לוֹ פְּנָאֵי אֶפְלוֹ לְאָכֹל, כִּי הָיָה צָרִיף תְּמִיד לְעֶסֶק בְּמְלָאכָה, מְחַמֵּת שְׁלֹא הָיָה יָכוֹל הָאֲמִנוֹת בְּשִׁלְמוֹת, רַק בְּשִׁעֵת הַמְּלָאכָה, בְּשִׁעֵה שְׁהָיָה נוֹקֵב בְּמַרְצֵעַ וְהָיָה מְכַנִּיס וּמוֹצִיא חֲחוּט הָעֵב שֶׁל הַתְּפִירָה כְּדָרְף הַרְצָעָנִים, אֲזֵ הָיָה נוֹשֵׁף חֲתִיכַת לְחֵם וְאוֹכֵל.

נקב זה שלם

מדוע רבי נחמן מאריך במקום שיכול היה לקצר? מדוע לא ציין רק 'שבשעת המלאכה נשך חתיכת לחם'?

העניין הגדול שרבי נחמן נותן לנקב שעשה במרצע, לחוט שהכניס והוציא, רומז לדבר עמוק: בנקב טמון סודו של התם, סוד האדם והקשר לחיים. לכאורה, נקב פוגם את השלמות, מחסר את המלאות. אך רק לכאורה. למעשה אנו מתחברים אל העולם דרך נקבים, כך סדר בריאתנו. כך מזון נכנס לגופנו, כך ריחות וכך קולות. גם המראות חודרים לעין דרך חרך האישון. הוא המשיל זאת לפנינים חרוזות על חוט, שדווקא עקב פינוי מקום 'מעצמם' מלהיות פנינה מלאה ושלמה, יש לידה מקום לפנינה נוספת ומתאפשרת שרשרת שלמה. כך, היכולת להחסיר משהו מעצמך היא המסוגלת למלא אותך.

מי שמלא מעצמו, אין בו מקום לדבר מלבדו, לא חברה, לא משפחה, ואפילו העולם כולו עבורו אינו אלא אפס טורדני.

וּמְנַהֵגוֹ הָיָה, שְׁהָיָה תְּמִיד בְּשִׁמְחָה גְּדוֹלָה מְאֹד, וְהָיָה רַק מְלֵא שְׂמִיחָה תְּמִיד.

מנהג שמח

'מנהגו'? וכי שמחה היא מנהג? שמחה נחשבת כטבע, אופי, תוצאת הצלחה – ואילו מנהג הוא דבר שאדם בוחר ליישם.

רבי נחמן קובע כאן שלפחות חלקית ניתן לבחור טבע, להשפיע עליו, ואם יתמיד אדם במעשים, אלו יצרבו אותם באישיות לטבע מתמיד.

כאן מגיע הסיפור לאחד משיאיו.

בין שתי קביעות, ש'היה רק מלא שמחה תמיד', רבי נחמן מדגים ארבעה תרגילים יזומים בהם נקט התם כדי להתמודד מול אפשרויות משביתות שמחה:

והיו לו כל המאכלים וכל המשקאות וכל המלבושים, והיה אומר לאשתו: אשתי, תן לי לאכל! והייתה נותנת לו חתיכת לחם ואכל. אחר-כך היה אומר: תן לי הרטב עם קטניית! והייתה חותכת לו עוד חתיכת לחם ואכל. והיה משבח ואומר: כמה יפה נטוב מאד הרטב הזה! וכן היה מצוה לתן לו הפשר ופשר מאכלים טובים פיוצא בזה, ובעד כל מאכל ומאכל הייתה נותנת לו חתיכת לחם, והוא היה מתענג מאד מזה ושבח מאד את אותו המאכל, כמה הוא מתקן וטוב, כאלו היה אוכל אותו המאכל ממש, ובאמת היה מרגיש באכילתו הלחם טעם כל מאכל ומאכל שהיה רוצה מחמת תמימותו ושמחתו הגדולה.

וכן היה מצוה: אשתי, תן לי שכר לשותות! ונתנה לו מים, והיה משבח: כמה יפה השכר הזה! תן לי דבש! ונתנה לו מים, והיה משבח גם-כן כנ"ל. תן לי יין וכו' פיוצא בזה! ונתנה לו מים, והיה מתענג ומשבח אותו המשקה כאלו הוא שותה אותה ממש.

וכן במלבושים, היה להם בשתפות, לו ולאשתו, פעלץ (מעיל פרנה חרפי) אחד. והיה אומר: אשתי, תן לי הפעלץ! כשהיה צריך ללבוש פעלץ, כגון לילך לשוק, והייתה נותנת לו. כשהיה צריך ללבוש טולפי (מעיל עליון) לילך בין אנשים, היה אומר: אשתי, תן לי הטולפי! והייתה נותנת לו הפעלץ, והיה מתענג ממנו, והיה משבח: כמה יפה הטולפי הזה! כשהיה צריך לקאפטין (קפוטטה), כגון לילך לבית-הכנסת, היה מצוה ואומר: אשתי, תן לי הקאפטין! והייתה נותנת לו הפעלץ, והיה משבח ואומר: כמה יפה ונאה הקאפטין הזה! וכן כשהיה צריך ללבוש יופא (קפוטטה), הייתה נותנת לו גם-כן הפעלץ, והיה משבח ומתענג גם-כן: כמה יפה ונאה היופא הזאת כנ"ל, וכן בכיוצא בזה והיה רק מלא שמחה וחדוה תמיד.

איכות חיים

מדוע רבי נחמן מביא את התם קרוב לגבול המוזרות? וכי באמת אינו חש בהבדלים בין המאכלים? והבגדים?

למרות שיש בביתו רק לחם, מים בלבד ובגד אחד, תוצאה מכך ש'אינו יכול את המלאכה בשלמות', התם קבע כאסטרטגיית חיים שאת איכות החיים הנפשית שלו יביא לשיא – כי זה דבר שכן נמצא בשליטת האדם.

ראשית, הוא לא ייתן למחסור להעכיר את רוחו. כעת אין לו מבחר של בגדים ולמרות זאת הוא יהיה שמח. ואם יהיה לו מבחר של בגדים – גם אז ימשיך להיות שמח. אין לו דבר נגד רוחה, אלא שזו בוששה לבא.

אבל התם לא סתם יסרב ליפול בעצבות ובייאוש – הוא יבקש לעשות מהפך ביחס לחסרונותיו. לכן הוא נוקט בצעדים קיצוניים. הוא משחק עם עצמו משחק מאורגן ומנוהל – בו הוא צוחק על מצבו, ונהנה ממנו. אם יש דוגמא למי שחייו הפיקו לו רק לימונים חמוצים והוא מייצר מהם לימונדה – זו הדוגמא.

על שטות וסכלות

התם משתטה במודע, כי זה משמח אותו, זה מאפשר לו לקחת פרספקטיבה מהמצב, לא להיות בלוע בתוכו אלא להיות מעליו, לנהל את הקושי.

השתטות זו הוא מבצע תוך שימוש בפסוק מספר קהלת במיומנות שמפיקה את המרב ממנו:
 "יִקַּר מִחֲכָמָה מְכַבֵּד סְכָלוֹת מְעֵט".²⁴

חז"ל מסבירים שהסכלות, במינון נכון, נחשבת אחד הדברים היקרים, בתוך רשימה מכובדת ביותר: "עשרה נקראו יקרים ואלו הן: התורה והנבואה והתבונה והצדיקים... והסכלות שנאמר: "יקר מחכמה ומכבוד סכלות מעט".²⁵

בספר הזוהר הרחיבו חז"ל רבות בשבח מיזוג קורטוב הומור ביים החכמה:

"ותניא "וראיתי אני שיש יתרון לחכמה מן הסכלות",²⁶ מן הסכלות ממש אתי תועלתא לחכמתא, דאלמלא לא אשתכח שטותא בעלמא, לא אשתמודע חכמתא ומלוי. [ולמדנו, שמן הסכלות ממש באה תועלת לחכמה, שאלמלא לא נמצאה השטות בעולם, לא היו נודעים דברי החכמה].

ותאנא, חיובא הוא על בר נש דאוליף חכמתא, למילף זעיר מן שטותא, ולמנדע לה, בגין דאתי תועלתא לחכמתא בגיניה, כמה דאתיא תועלתא לנהורא מחשוכא, דאלמלא חשוכא לא אשתמודע נהורא, ולא אתייה תועלתא לעלמא מניה: [ושנינו, שחיוב על אדם שלמד חכמה,

²⁴ קהלת י', א'

²⁵ ויקרא רבה פרשה ב' פסקה א'

²⁶ קהלת ב' י"ג

ללמוד מעט מן השטות, ולדעת אותה, כיון שבאה תועלת לחכמה בגללה, כמו שבאה תועלת לאור מן החושך, שאלמלא החושך לא היה נודע שבח האור ולא הגיעה לעולם התועלת ממנו].

תאנא, "שיש יתרון לחכמה" סתם, "מן הסכלות" סתם, וכך לתתא, אלמלא לא הוה שטותא שכיח בעלמא, לא הוי חכמתא שכיח בעלמא: [וכן בעולם, אלמלא הייתה השטות מצויה בעולם, לא הייתה החכמה מצויה בעולם]

והיינו דרב המנונא סבא, כד הוה ילפין מניה חברייא רזי דחכמתא, הוה מסדר קמיייהו פרקא דמלי דשטותא, בגין דייטי תועלתא לחכמתא בגיניה. [וזהו שעשה רב המנונא הזקן, שכשישבו בני החבורה ללמוד ממנו רזי החכמה, היה מסדר לפניהם פרק של דברי שטות, כדי שתעלה מכך תועלת לחכמה]

רבי יוסי אמר, "יקר מחכמה ומכבוד סכלות מעט" זעיר דשטותא, אחזי וגלי יקרא דחכמתא וכבוד דלעילא, יתיר מכל ארחין דעלמא". [שטות מועטת, מראה ומגלה את חשיבות החכמה והכבוד העליון יותר מכל הדרכים בעולם].²⁷

התם משמח את עצמו בהשתטות ודרך מצבי הגיחוך העצמיים שהוא מזמן לעצמו השמחה שהוא מפיך כפולה. לא רק על כך שהוא לא נשבר ממצבו, אלא גם על כך שהוא אינו מתחשב כלל בדעת הקהל.

הוא לא מתמודד רק מול סכנת מה יגידו על כך שאין לו מה לאכול ומה ללבוש, אלא יוזם ומפורר את היכולת לתפוס אותו בחסרונותיו – וכך מוציא את עצמו לחופשי.

אך השלב הזה של גיחוך עצמי על חוסר חומרי הוא רק הראשון, וכעת מצייר רבי נחמן שלב נוסף בשחרור מתסכולים:

כְּשֶׁהָיָה גֹמֵר הַמְנַעֵל - וּמִן הַסֵּתֶם הָיָה לוֹ שְׁלֹשׁ קְצוּוֹת, כִּי לֹא הָיָה יָכוֹל הָאֲמָנוֹת בְּשִׁלְמוֹת כַּנְּלִי-הָיָה לוֹקֵחַ הַמְנַעֵל בְּיָדוֹ וְהָיָה מְשַׁבֵּחַ אוֹתוֹ מְאֹד, וְהָיָה מְתַעַנֵּג מְאֹד מִמֶּנּוּ וְהָיָה אוֹמֵר: אֲשֶׁרֶתִי כַּמָּה יָפָה וְנִפְלְאָה הַמְנַעֵל הָיָה! כַּמָּה מְתוֹק הַמְנַעֵל הָיָה! כַּמָּה מְנַעֵל שֶׁל דָּבָשׁ וְצוּקִיר (סֶפֶר) הַמְנַעֵל הָיָה!

²⁷ חלק ג' דף מ"ז

הידד, איני מוצלח!

כפי שיצויר עוד מעט, שגיאותיו של החכם לא יתנו לו מנוח – אף שאין איש שם לבו אליהן. בהנגדה, מתאר רבי נחמן את טעויות התם שאי אפשר שלא לשים לב אליהן, ואף בעל מלאכה לא היה משלים איתן, בטח לא בשמחה ותענוג.

בהשתטותו של התם יש ממד של ביטול עצמי, הפחתה בדומיננטיות של הישות המולדת. אמנם אין זה דבר שראוי להיעשות באופן שגור, אך יש עיתים שקורטוב מזה נחוץ. תלוי מה האלטרנטיבה, תלוי ביחס למה. דוד המלך הוא אחד מאבות המבטלים עצמם:

"וְדָוִד מְכַרְכֵּר בְּכָל עַז לִפְנֵי ה'... וּמִיכַל בֵּת שָׂאוֹל נִשְׁקָפָה בְּעַד הַחֲלוֹן... וַתִּבֶּז לֹא בְּלִבָּהּ... וַתִּצָּא לְקִרְיַת דָּוִד וַתֹּאמֶר מַה נִּכְבַּד הַיּוֹם מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר נִגְלָה הַיּוֹם לְעֵינַי אֲמָהוּת עֲבָדָיו כְּהַגְלוֹת נְגֻלוֹת אֶחָד הַרְקִים. וַיֹּאמֶר דָּוִד... וְשִׁחַקְתִּי לִפְנֵי ה' וְנִקְלַתִּי עוֹד מִזֹּאת, וְהֵייתִי שְׂפָל בְּעֵינַי, וְעַם הָאֲמָהוּת אֲשֶׁר אֶמְרָת, עִמָּם אֶכְבְּדָה".²⁸

חשיבות

ביטול לחוד והשתטות לחוד, ושתי המידות נצרכות זו לזו ומשלימות זו את זו: הביטול כלפי כבוד התורה של דוד המלך הוא ביטול של התחתון כלפי מעלה, ואילו השתטות היא כלפי פנים, מול עצמו של אדם.

בלא השתטות מדי פעם עלול אדם לחשוב את עצמו מושלם, ואת פעולותיו ככליל ההרמוניה והשלמות. לכאורה בצדק, שהרי חזקה על האדם סביר שעשה עם כישרונותיו ככל יכולתו. אך המחשבה שתוצאות מעשיו הן הכל, כמו שוכחת שהאדם הוא רק פרט בודד בין פועלים רבים, בנקודת זמן אחת על ציר הזמן האינסופי, בנקודת ציון אחת במרחב העצום – ואף הוא עצמו, לו היה חי יותר היה פועל יותר.

אם אדם יאפשר לעצמו פינה של קלילות, הוא ימנע מעצמו בעיות שנובעות מהדמיון שהוא מושלם.

יחס של מלאות וסיפוק עצמי דשן הינו החטאה של אמת עמוקה: אנו ופועלנו חלקיים, יחסיים. כך קבע מורינו הרמב"ם את נוסח ההקדמה לתפילת שחרית:

²⁸ שמואל ב פרק ו

"לעולם יהא אדם ירא שמים בסתר ובגלוי ומודה על האמת... וישכם ויאמר: ריבון העולמים, לא על צדקותינו אנחנו מפילים תחנונינו לפניך, כי על רחמיך הרבים. מה אנו, מה חיינו, מה חסדנו, מה צדקתנו, מה כחנו ומה גבורתנו. הלא כל הגיבורים כאין לפניך, ואנשי השם כלא היו, וחכמים כבלי מדע, ונבונים כבלי השכל, כי כל מעשינו תהו ובהו וימי חיינו הבל – לפניך",²⁹ כלומר, לעומתך, ביחס לאין סופיותך, לשלמותך, לכל יכולתך.

מכאן האמת שיש ב'משהו' של אי החשבה עצמית, ובלבד שזו תהיה רק כקורטוב בצל עשיה מתמדת, מאומצת, הכרוכה במאמץ והשקעת כשרון ככל שניתן.

ואת זאת מביא כאן רבי נחמן לשיא, באהבה שהתם רוחש לשגיאות שלו עצמו, לתוצאה הפחותה שהוא מייצר בסנדלריה שלו – 'מנעל בעל שלוש קצוות'. במקום חרטום ועקב, יש לנעל שלו צורת משולש.

בהרמוניה מופלאה עם עצמו ובריחוק משיפוטיות עצמית מוכרת ומדכאת 'היה מתענג מאד ממנו, כמה יפה ונפלא המנעל הזה, כמה מתוק המנעל הזה, כמה מנעל של דבש וצוקער המנעל הזה'.

אהבה עצמית

הסוגיה הזו רגישה. שורש התנהגותו של התם נעוץ בהשלמתו עם עצמו כפי שהוא, במודעות לחולשותיו ושמחה באישיותו למרות חסרונותיה. כאן נראה שאת כל אלו מעלה רבי נחמן דרך דמות התם לדרגת אהבה עצמית. לא כזו ששוכחת את העולם, אך לא כזו שמכחישה ומדחיקה את קרבתו של האדם אצל עצמו.

יש שנזהרו במידה זו, שחששו מגאווה, או מנרקיסיזם, מהשלמה עם מידות רעות, אבל מורים גדולים, בעלי חושים רוחניים עדינים ומחויבות עמוקה לשורשי האמת לא מצאו לנכון לדחוק חוש טבעי זה ולהירתע מציונו.

רבי אלימלך מליז'ענסק, בעקבות הגמרא במסכת שבת שמשוה את האדם מישראל לספר תורה,³⁰ מחייב את האדם ללמוד את עצמו, כיון ששונה אדם מחברו, ודווקא בדרכו שלו הוא מחויב לעבוד את ה' בתורה ומצוות:

²⁹ רמב"ם יד החזקה, ספר אהבה, סדר התפלות

³⁰ מסכת שבת דף ק"ה ע"ב: "דתניא רבי שמעון בן אלעזר אומר העומד על המת בשעת יציאת נשמה חייב לקרוע הא למה זה דומה לספר תורה שנשרף"

"כשיחפוץ האדם שיזכה לתורת ה' לעשותה בשלימות צריך מתחילה להגות יומם ולילה בתורתו, הם המידות שלו, שהם אינם כתובים בתורה כי אם שהם תורתו של אדם על ידו יבא ויזכה לתורת ה'".³¹

רבי שלמה אלישיב, בעל ה'לשם', מאחיז את סוד אחדות ה' בסוד אהבת האדם את עצמו וקרבתו אצל עצמו, כבבואה ובית אחיזה לאחדות ה' בעולם:

"ולכן נמשך האדם רק אחר עצמו ומה שהוא שלו הוא חביב לו מהכל כי הוא אחד עמו וכל תשוקתו הוא רק במה שהוא יותר מיוחד עמו... ולכן תשוקת האדם תמיד לשלו כי... הייחוד בזה ניכר גם עתה".³²

ואחרון, דברי מרן הרב קוק זצ"ל:

"המגמה האחרונה בחיים היא הקדושה. הקדושה אינה נלחמת כלל נגד האהבה העצמית, הטבועה עמוק במעמקי נפש כל חי, אלא שהיא מעמידה את האדם בצורה עליונה כזאת, שכל מה שיותר יהיה אוהב את עצמו, ככה יתפשט הטוב שבו על הכל, על כל הסביבה, על כל העולם, על כל ההויה".³³

שיאה של האהבה העצמית היא מידת ההשתוות, אותה ידגים רבי נחמן בעוד כמה שורות.

אבל כעת, לאחר שהתמודד התם עם עצמו וניצח בהתמודדות עם החוסרים שבחיו, רבי נחמן מצייר התמודדות עם ביקורת מתוך ביתו פנימה:

והייתה שואלת אותו: אם-כן מפני מה שארי רצענים נוטלים שלשה זהובים בעד זוג מנעלים, ואמה לוקח רק תצי טאלער (הינו זהוב ותצי)?

'מדוע אתה פחות?'

אווירת התחרות וההשוואה נמצאת גם בבית פנימה, בפי אשתו, והתם מסביר מדוע העובדה שאחרים מרוויחים יותר ממנו אינה קשורה אליו. התם נגד תחרות והשוואה, כי תחרות מכלה את העצמיות. היא מודדת את עצמך לפי זולתך. את זה עשה החכם בהתחלה, אין זה המעשה של התם.

³¹ ליקוטי שושנה' שבסוף ה'נועם אלימלך', לקדוש ה' רבי אלימלך מליז'ענסק

³² הרב שלמה אלישיב, 'לשם שבו ואחלמה', ספר הדע"ה ח"ב דרוש ד' ענף י"א סימן א'

³³ מרן הרב קוק זצ"ל, אורות הקודש, חלק ג', מגמת מוסר הקודש י"ב

אך הוא אינו מפחד מתחרות. הוא אמנם לא מתחרה, אך בהחלט מתמודד: מול חולשותיו המולדות, מול המציאות הכלכלית שניחתה עליו - הוא מתאמץ ומתמיד.

המפחד מתחרות יושב בטל, מתכסה באצטלה אידיאולוגית אנטי-תחרותית. התם מלכתחילה עמס על שכמו עשיה מתמדת וקשה.

השיב לה: מה לי בְּזָה? זֶה מַעֲשֵׂה שְׁלִי, וְזֶה מַעֲשֵׂה שְׁלִי! וְעוֹד: לָמָּה לָנוּ לְדַבֵּר מֵאַחֲרֵימָּה?

זה אני וזה הוא

'מה לי בזה' בלשון ימינו זה 'מה אכפת לי'. אבל אין פה אי אכפתיות שמקורה באדישות אלא אמירה שמקורה בהבנת הייחודיות, השוני והייעוד של כל אחד: 'זה מעשה שלו וזה מעשה שלי' אינו ביטוי שכוונתו זה מה שהוא עושה וזה מה שאני עושה אלא מעבר לכך: דבר שהוא 'שלי' מישהו הוא דבר ששייך לו, דבר שקשור בו, דבר שמזוהה איתו.

אי אפשר ואף אסור לערב זהויות, ולכן הוא עונה לאשתו, כשאת אומרת לי לאמץ מעשה של מישהו אחר, זה בעצם לאבד את הזהות שלי שמזוהה עם המעשה שלי.

לדבר מאחרים?

'ועוד, מה לנו לדבר מאחרים' זהו יסוד נוסף, מחודד מאד, ששם רבי נחמן בפי התם. 'לדבר מאחרים' זה לא רק להימנע מדיבור אסור, אלא עירוב זמורת זר מיותרת במסד הנתונים האישי שלי. וזה לא יימסך יחד, רק יפגום, ובינתיים יתיש את המערכת. זה לא שלי, זה שלו, אז זה לא ענייני, וזה לא טוב לי. בלשון הזוהר הקדוש הדברים מחודדים מאד:

"כל דרדיף בתר דלאו דיליה, איהו עריק מקמיה, ולא עוד אלא מה דאית ביה אתאביד מניה" [כל הרודף אחרי שאינו שלו, זה מתרחק ממנו, ולא עוד, אלא מה שהיה בידו אבד ממנו].³⁴

לדבר מאחרים זה שוב, להרחיק אותי מהמיקוד שלי ולהעסיק את דיבוריי ומחשבותיי בדברים זרים, משבשים.

זהו נושא שרק תחילתו ברגישות למחשבות, אך על כך ירחיב רבי נחמן כבר בעוד כמה שורות.

³⁴ זוהר חלק ג דף קע"ו

נושא כאוב זה דורש התמודדות בכל מגזרי החברה, הן זו שעיקר מעייניה בקודש והן זו שנופה נוטה לחול, אלו גם אלו, גדולים כקטנים, נגועים רבות במחשבות על מה חושבים אחרים, איך הם נראים, במה הם עוסקים, כמה הם מרויחים, מה הם לובשים ובעיקר – מה הם חושבים על ה'מנעל המשולש שאני מייצר'.

הלא נתחיל לתשוב כִּמְהָ וְכִמְהָ אֲנִי מְרוֹיחַ בְּמִנְעַל זֶה מִיָּד לְיָד: הָעוֹר הוּא בְּכֶה, הַזָּכָת וְהַחוּטִים וְכוּ'-בְּכֶה, וְשֹׁאֲרֵי דְבָרִים פִּיּוּצָא בְּזֶה-בְּכֶה, לֹא־פָקִים (הַמְּלוֹי שְׁבִין הָעוֹרוֹת)-בְּכֶה; וְעַתָּה אֲנִי מְרוֹיחַ מִיָּד לְיָד עֲשָׂרָה גְדוּלִים, וְמָה אֲכַפֵּת לִי רֹחַ כְּזֶה מִיָּד לְיָד?!

וְהִנֵּה רַק מְלֵא שְׂמֵחָה וְהַדְּוָה תְּמִיד.

כשהמטרה היא שמירה מוקפדת על איכות החיים, המקום של מדידת מידת הרווח מתפנה מסדר היום כיון שהוא מאיים להסעיר את שלוות הנפש.

וְאֶצֶל הָעוֹלָם הִיָּה לְלַעַג, וְהַשִּׁיגוּ תִּאֲוָתָם בּוֹ, שְׂמֵצָאוּ מִמֵּי לְהַתְּלוּצִין כְּרִצוֹנָם, כִּי הִיָּה נִדְמָה לְמִשְׁגָּע, וְהָיוּ בָּאִים בְּגִי- אָדָם, וְהַתְּחִילוּ בְּכֹנְנָה לְדַבֵּר עִמּוֹ בְּשִׁבִיל לְהַתְּלוּצִין. וְהִיָּה אוֹתוֹ הַתָּם אוֹמְרִ: רַק בְּלִי לִיצְנוּת!

המשוגע

מדוע התם, אדם עובד, עמל, 'היה נדמה אצל העולם למשוגע', מה רע עשה לעולם?

התם מזעזע את הכללים הנוקשים שהחברה קבעה. אם הוא נהנה מכך שאין לו דברים חומריים, מה יאמרו מעתה אלו שמקדישים את כל ימיהם להשגתם, שמתנתקים ממשפחתם וממקומם כדי שיהיו להם גם קאפטן, גם קפוטה וגם פעלץ? גם וודקה וגם עראק?

התם נעשה מסוכן לציבור.

בלי ליצנות!

התם לא נעלב מכך שהוא נעשה שק חבטות מקומי, הוא אף לא מתנגד לשתף פעולה עם מבזיו, אך הוא כן מעמיד תנאים לקיום דו שיח.

איך אותו 'שנדמה למשוגע' מתנה תנאים? הנאמנות הבלתי מתפשרת שלו לעצמו לא תיתן לדבר להפריע את ריכוזו, ולכן: 'בלי ליצנות'. ליצנות היא דבר מה מצחיק אך כזה שלא נותר ממנו זכר - ומה יצא לו מכך.

ותַכַּף שֶׁהָשִׁיבוּ לוֹ בְּלִי לִיְצָנוֹת, קִבַּל דְּבָרֵיהֶם וְהִתְחִיל לְדַבֵּר עִמָּם, כִּי יוֹתֵר לֹא הָיָה רוּצָה לְהַעֲמִיק לְחֹשֶׁב חֻמּוֹת, שְׁגַם זֶה בְּעֶצְמוֹ לִיְצָנוֹת, כִּי הָיָה אִישׁ תָּם.

שליטה במחשבות

כאן מדגים רבי נחמן אחד הנושאים הקשים ביותר ליישום בתחום עבודת המידות ותיקון הנפש – שליטה במחשבות.

התם יסרב להעסיק את עצמו בשאלה הזרה מה באמת חושב עלי הזולת. מתוך הבנה עמוקה בבריאות הנפש, התם לא נוקט בדרך חסרת תוחלת, עיסוק במחשבות ללא תכלית. וכי מנין לו לדעת אם באמת כוונתם לליצנות? ואולי לא? ושמה בעצם כן? אם יעסוק בכך, לא די שיכניס למוחו את מחשבותיו של זולתו בלא צורך, עוד יעמיק בהתלבטות שאין לו יכולת להגיע לביטור.

הוא מרפה. הוא אינו מעוניין לחשוב מה תהיה תשובתם, להתפלפל בינו לבין עצמו בספק בלתי פתיר.

עבודת התנקות זו, הגם שנדרש עמל של שנים לא מעטות לרכוש אותה, מבטיחה לאדם שלוח ממחשבות שווא בלתי פוסקות שאופפות את עולמו הקוגניטיבי.

אין סוף אנרגיות מכלה האדם בדמיונות שווא אודות שאלות אלו או אחרות לגביו – והכל סביב מה שטמון במוחו של האחר, דבר שלא מאפשר מסקנה או תשובה.

'המעשה הוא העיקר' נוהגים לומר בחסידות חב"ד, לא ההתפלספות העקרה, ואם המעשה הוא נכון על פי אמות מדה ידועות, הרי שיחד עם עין טובה על עצמך ועל הזולת, מובטחת לאדם איכות חיים.

וּכְשֶׁהָיָה רוּצָה, שֶׁפִּנְנָתָם לִיְצָנוֹת, הָיָה אוֹמֵר: מַה יִּהְיֶה כְּשֶׁתִּהְיֶה חֻכָּם מִמֶּנִּי? הֲלֹא אֲזִי תִּהְיֶה שׁוֹטֵה, כִּי מָה אֲנִי נִחְשָׁב?! וּכְשֶׁתִּהְיֶה חֻכָּם מִמֶּנִּי, אֲדַרְבֵּא, אֲזִי תִּהְיֶה שׁוֹטֵה!

כאן מגלה רבי נחמן שהתם הזה כלל איננו כזה 'תם'. אם הוא יודע להשתמש במוגבלותו כדי להתמודד עם ליצנים, כדי להתחשבן איתם על מידת הכדאיות לגחך עליו, סימן שהוא בעל כמה מיומנויות חשובות שהרבה יש ללמוד מהן.

כל זה היה דרכי התם, ועתה נחזור לעננו ראשון.

בתוך כך נעשה רעש, שהתקם הנ"ל נוסע ובא לכאן בגדלה וחקמה גדולה, ורץ התם גם-כן לקראתו בשמחה גדולה, והיה אומר לאשתו: תן לי מהר הייפא; אלף לקראת חברי ידידי לראותו, ונתנה לו הפעלן, והיה רץ לקראתו והתקם היה נוסע בעגלות-צב בגדלה ובא לקראתו התם הזה והיה שואל בשלומו באהבה, בשמחה: אחי חביבי! מה אתה עושה? ברוך המקום שהביאך, ואני זוכה לראותך! והתקם הנ"ל גם כל העולם היה בעניו כלא כנ"ל, מכל-שכן איש פנה, שנדמה למשגע, אף אף-על-פי-כן, מתמת אהבת נעורים הגדולה שהיה ביניהם היה מקרבו, ונסע עמו לתוך העיר.

והשני בעלי-בתים הנ"ל, אביהם של אלו השני בנים, מתו בתוך אותו הזמן שהיה התקם משוטט במדינות, ונשארו הבתים שלקם, והתם, שהיה במקומו, נכנס לבית אביו וירשו, והתקם, שהיה במדינות, לא היה מי לקבל הבית, ונעשה כלה ואביו בית התקם, ולא נשאר ממנו כלום, ולא היה להתקם מקום לכנס בו כבואו, ונסע לתוך אכסניא אחת, והיה לו שם יסורים, כי לא הייתה האכסניא כרצונו.

והתם הנ"ל, מצא לו עתה עבדא חדשה, והיה רץ ובא בכל פעם מביתו להתקם באהבה, בשמחה. והיה רואה, שיש לו יסורין מהאכסניא, ואמר התם להתקם: אחי, עול לביתי ותעמד אצלי, ואני אקבץ כל מה שיש לי בקמץ אחד, וכל בימי - הכל לפניך כרצונך, וישר בעיני התקם, ונכנס לביתו ועמד אצלו.

צמצום בלי חשבונות

בלי חשבונות, בלי מחשבות ובלא להזדקק למאזניים ששימו אותו, הרצען, מצד אחד, ואת חברו הדוקטור המלומד המגיע לעיר ב'עגלות צב' מפוארות מצד שני - התם רץ לקראת חברו 'באהבה, בשמחה' - פטור מכל נטל תחרותי-השוואתי שבין הבריות, כשרק אהבת רעו מילדות עומדת לנגד עיניו.

ובינתיים, רבי נחמן מבליע עוד חץ משונן על חשבון החכם. פתגם עתיק יומין אומר, שכשאתה עסוק בלהוסיף, הישמר שלא תפסיד מה שיש לך. התם שישב במקומו אמנם לא צבר נופים ומרחבים אך בשבתו בעירו נכנס בטבעיות לרשת את בית אביו, דבר שבוודאי הוסיף רבות למצבו הכלכלי, ואילו ביתו של החכם נשחק והתבלה באין יושב. כך נוסף לרכוש חיי התם גם משפחה, גם מקצוע מכניס, איכשהו, וגם בית.

כמי שחי בסוד הצמצום, מודה התם על כל מה שיש לו ורואה אותו כמתנה. ממילא, כשיש צורך, הוא יכול להצטמצם עוד ולהכניס את חברו לביתו. את העולם הוא מחשיב כחיובי, מלא ועשיר באפשרויות, וכיון שכך, אינו חש בעוני. מחמת השמחה שבו, הוא אינו חושש מסכנות אפשריות אם יפתח את לבו וביתו.

והחכם? עם כל העושר שלו אפילו אינו מרגיש בהשפלה שבהסכמתו.

והחכם הנה מלא יסורים תמיד, פי הנית שם, 'שהוא חכם מפלג ואמן ודאקטיר גדול מאד. והנה בא שר אַחַד, וצוה לו, שיעשה לו טבעת של זהב ועשה לו טבעת נפלא מאד, וחקק שם ציורים בדרךכים נפלאים מאד, וחקק שם אילן, שהנה נפלא מאד, ובא השר, ולא ישר בעיניו כלל הטבעת, והנה לו יסורים גדולים מאד, פי הנה יודע בעצמו, שאלו הנה הטבעת עם האילן הנה בשפאנא, הנה חשוב ונפלא מאד.

וכן פעם אַחַד בא שר גדול והביא אָבן טוב יקר, שָבָא מִמְרַחֲקִים, והביא לו עוד אָבן טוב עם ציור, וצוה לו, שיעציר פציור הנה על האָבן טוב שהביא וציר ממש כאותו הציור, רק ששגה בדבר אַחַד, שלא הנה שום אדם מבין על זה, רק הוא לבדו. ובא השר וקבל האָבן טוב, ויישר בעיניו, והנה לו להחכם הנה יסורים גדולים מן השגיאה: הלא עד היכן מגיע חכמתי, ועמה הנדמן לי שגיאה!

מלא יסורים תמיד

השוואות בלתי פוסקות. 'אילו היה זה בשפאניא'. הזולת שופט את החכם לחומרה כשהתוצר לא מוצא חן בעיניו, והחכם לוקח ללב, אך כשהצליח לעשות בדיוק מה שביקשו, הוא עצמו שפט את עצמו בחומרה, רק מפני שדבר נעלם מעין כל חסר שם. כעת מעלת שלמותו רודפת אותו ומכרסמת ביכולתו ליהנות מעמלו.

וגם בענני הדאקטירי הנה לו יסורים: כשהנה בא לחולה, והנה נותן לו רפואה, שהנה יודע בברור, שאם ילך לו להחולה לחיים, בודאי מחיב בברור להתרפאות מזה, פי היא רפואה נפלאה מאד, ואחר-כך מת החולה, והיו אומרים העולם, שמת על-ידו והנה לו יסורים גדולים מזה, וכן לפעמים נתן רפואה לחולה - ונתרפא, והיו אומרים העולם: מקרה הוא. והנה מלא יסורים תמיד.

'והיו אומרים העולם!...

וכן הנה צריד למלבוש, וקרא החיט ונגע עמו, עד שלמדו לעשות המלבוש פּרצונו, כמו שהנה יודע, וכנו החיט ועשה המלבוש פּרצונו, רק כנף אַחַד (שקורין לעפיל) שגה בו, ולא פּונו יפה, והנה מצטער מאד, פי הנה יודע בעצמו אף שפכאן הוא יפה, פי אינם מבינים על זה, אָבַל אם הייתי בשפאנא עם הלעפיל הנה, הייתי לשחוק והייתי נדמה כמו יתיר (אדם שעושים ממנו לצנות) וכן הנה מלא יסורים תמיד.

השוואות

אם הייתי בשפאניא...

קשה שלא להבחין בהנגדה שרבי נחמן עורך בין 'מלא שמחה תמיד' ל'מלא יסורים תמיד' – ושניהם, מקורם פנימי, בדרך בה האדם בחר לכוון את מחשבותיו, וממילא את מעשיו.

המסקנה העולה מן הלימוד שרבי נחמן מטמיע בסיפור היא שהאדם עשוי להיות מקור אושר עצמאי בלא הזדקקות למעמד או לרכוש ואף לא להצלחה מושלמת, ומנגד הוא עשוי להוות מקור סבל לעצמו, גם באין סיבה.

והתם הִיָּה רִץ וְבָא בְּכָל פֶּעַם אֶל הַחֲכָם בְּשִׂמְחָה, וּמִצָּאוֹ שֶׁהוּא מֵצֵר וּמְלֵא יְסוּרִים, וְשָׁאֵלוּ: הֲלֹא חָכָם וְעֹשֶׂייר כְּמוֹתָהּ, עַל מָה יֵשׁ לָהּ יְסוּרִים תְּמִיד? הֲלֹא אֲנִי מְלֵא שְׂמֵחָה תְּמִיד. וְהִיָּה בְּעֵינֵי הַחֲכָם לְשִׁחֻק, וְנִדְמָה בְּעֵינָיו לְמִשְׁגָּע, וְאָמַר לוֹ הַתָּם: הֲלֹא סָתַם בְּנֵי-אָדָם, שְׂמֵתְלוֹצְצִים מִמֶּנִּי, הֵם שׁוֹטִים, כִּי אִם הִפָּה חֲכָמִים מִמֶּנִּי, הֲלֹא אֲדַרְבֶּה, הֵם שׁוֹטִים כְּנִ"ל, מִכָּל שָׁפָן חָכָם כְּמוֹתָהּ, וּמָה תִּהְיֶה אִם אַתָּה חָכָם מִמֶּנִּי?

עָנָה הַתָּם וְאָמַר לְהַחֲכָם: מִי יִתֵּן, שֶׁתָּבֹא אַתָּה עַל מְדַרְגָּה שְׁלִי! הַשֵּׁיב הַחֲכָם וְאָמַר: זֶה אֶפְשָׁר לְהִיּוֹת, שְׂאֲנִי אָבֹא עַל שְׁלָהּ, שְׂיִנְטֵל מִמֶּנִּי הַשֶּׁכֶל, חַס וְשָׁלוֹם, אוֹ אֲהִיָּה חוֹלָה, חַס וְשָׁלוֹם, וְאֲהִיָּה נַעֲשֶׂה מִשְׁגָּע, כִּי הֲלֹא מָה אַתָּה? אִישׁ מִשְׁגָּע! אֲכַל שְׂאֲתָה תָּבֹא עַל שְׁלִי, זֶה אִי אֶפְשָׁר בְּשׁוֹם אֶפֶן, שְׂתִּהְיֶה אַתָּה חָכָם כְּמוֹנִי.

העימות

כעת מגיע העימות הישיר. כאן כבר אין התם רק מודע ליתרונו, אלא חושף את חסרונו של החכם מתוך ביטחון עצמי בולט. עד כה נחשב התם כאדם שחי בינו לבין עצמו, בינו לבין הסוליות והמסמרים, אבל הנה, שנים של שמחת חיים עברו, ואלו הצמיחו בו אישיות חזקה. הוא כבר יודע שיש בידו 'משהו', והוא כבר מאחל לאחרים להיות כמותו.

השֵׁיב הַתָּם: אֲצַל הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ הַכֹּל אֶפְשָׁר, וְיִכּוֹל לְהִיּוֹת כְּהֶרֶף עֵינַי, שְׂאֲנִי אָבֹא עַל שְׁלָהּ וְשִׁחֻק הַחֲכָם מִמֶּנִּי מְאֹד.

האם שחוקו של החכם נובע מהאיחול להיות כמו התם, או מהזכרתו של ה' יתברך? כך או כך, לראשונה מכניס כאן רבי נחמן לסיפור ממד דתי, והתם חושף את מקורות יכולותיו: הוא משאיר לקדוש ברוך הוא את מרחב הפעולה, וכיון שהוא כבר מצמצם את מרחב הפעולה של עצמו הוא מאפשר על ידי כך לחייו להיפתח לאפשרויות האינסופיות שיש ביד בורא עולם להציג בפניו פתאום.

ואם יפתח לפניו חלון הזדמנויות חדש – ימהר לבדוק אותו.

בשלב זה, שני המשולשים במפגש באמצע גובהם: התם, שהתחיל מכלום, התמלא יותר ויותר חיוניות וכוחות, והחכם, שנולד עם כשרון ויישם אותו בהצלחה, נמצא כעת במקום מצומצם לעומת העולם הרחב בו טייל. כל תעודותיו לא מאפשרות לו שמחת חיים, ואולי אדרבא, הן שמעיקות עליו וחוסמות מעליו את השמים הפתוחים.

ואלו השני בנים היו נקראים בפי העולם, זה בכנוי חכם, וזה בכנוי תם, אף-על-פי שיש כמה חכמים ותמים בעולם, אף-על-פי- כן כאן הנה נכר הדבר ביותר, כי שניהם במקום אחד ולמדו ביחד, וזה נעשה חכם מפלג מאד, וזה הנה תם גדול מאד.

ובהסקאסקי (ספר מרשם התושבים), ששם פותבין כל אחד עם כנוי פאמעליא ש'לו, היו פותבין על זה כנוי חכם ועל זה כנוי תם.

פעם אחד בא המלך על הסקאסקי, ומצא, שהיו פתובין שם אלו השני בנים, זה בשם חכם, וזה בשם תם, ונהיה בעיניו לפלא, שאלו השנים מכנים בשם חכם ותם, ונתאנה המלך לראותם. והשב המלך: אם אשלח אחריהם פתאם, שיבואו לפני, ותפחדו מאד, והחכם יסתתמו טענותיו לגמרי, והתם גם כן אפשר ישתגע מחמת פחד. ונתלישב המלך לשלח חכם אחד אל החכם, ותם אל התם; רק איה מוצאין בעיר מלוכה תם, כי בעיר מלוכה על-פי-רב הם חכמים. רק שהממנה על האוצרות הוא תם דווקא, כי החכם אינם רוצים לעשות ממנה על האוצרות פן על ידי חכמתו ושכלו יוכל לבזבז האוצרות, על פן עושין ממנה על האוצרות תם דווקא.

המלך על הסקאסקי

התם עומד לפני מהפך בחייו, לכאורה מהפך ניסי – אך לאו דווקא. ניתן לבאר מהפך זה כקשור ישירות להתנהגותו של התם עד כה וכתוצאה ממנה. בלעדיה, לא היה מקבל את השם 'תם' ליד שמו. בכך מתאר רבי נחמן את תוצאת העמל רב השנים, את הקשר והסיבה למהפך. הרי יש ביקורים של מלך באגפי שלטונו, יש הלשנות ויש חילופי גברי. ברור שרבי נחמן אינו האיש שיחשוש לדימויים מופלאים, אך כאן אין זה נס מהופך לחלוטין לדרך הטבע.

וקרא המלך לחכם אחד וילא אותו התם הנ"ל, וישלחם להשני בנים הנ"ל, ונתן בידם אגרות לכל אחד ואחד. גם נתן בידם אגרת להגאבירניר (מושל המחוז) של הגאבירניא (הממשל המחוזי), שאלו השני בנים הם תחת ממשלתו, וצוה בהאגרת, שהגאבירניר ישלח להם אגרות משמו להחכם והתם כדי שלא יתפחדו, ויכתב להם, שאין הדבר נחוי, ואין המלך גוזר דווקא שיבואו רק הדבר תלוי ברוצונם: אם הם רוצים - יבואו, רק שהמלך תפז לראותם.

המלך אינו מחייב אותם להגיע, ובכך המגרש נותר פנוי לתגובתם. הכדור בידיהם:

ונסעו אלו השלושה, החכם והתם, ובאו להגאבירניר ונתנו לו האגרת. ושאל הגאבירניר על אלו השני בנים, ואמרו לו, שהחכם הוא חכם מפלג ועשיר גדול והתם הוא תם ביותר, ויש לו כל המלבושים של הפעלץ הנ"ל. ונתיעז הגאבירניר, שבודאי אין ראוי להביאו לפני המלך בלבוש פעלץ, ועשה לו מלבושים

פְּרָאוּי, וְהַיִּחִי בְּתוֹךְ הָעֲגָלוֹת-צָב שֶׁל הַתֵּם, וְנָתַן לָהֶם אֲגָרוֹת כַּנְּלִי, וְנָסְעוּ הַשְּׁלוּחִים וּבָאוּ לְשֵׁם וְנָתַנוּ הָאֲגָרוֹת לָהֶם: הַחֲכָם-לְהַחֲכֵם, וְהַתֵּם-לְהַתֵּם.

וְהַתֵּם, תִּכְרָף שֶׁהִגִּיעַ לוֹ הָאֲגָרָת, אָמַר לְהַתֵּם הַשְּׁלִיחַ שֶׁהֵבִיאוֹ: הֲלֹא אֵינִי יוֹדֵעַ מֵהַ כְּתוּב בּוֹ; קִרְא אוֹתוֹ לְפָנָי! הַשִּׁיב לוֹ: אֲנִי אֶסְפֵּר לְךָ בְּעַל-פֶּה מֵהַ שֶׁכְּתוּב בּוֹ, שֶׁהִמְלִיךְ רוּצָה שֶׁתָּבוֹא אֵלָיו. שְׂאֵל תִּכְרָף: רַק בְּלִי לִיצְנוּת! הַשִּׁיב לוֹ: בְּנֻדְאֵי אֲמַת, בְּלִי לִיצְנוּת.

וְנִתְמַלֵּא שִׂמְחָה תִּכְרָף וְרִצְוָה וְאָמַר לְאִשְׁתּוֹ: אִשְׁתִּי, הִמְלִיךְ שְׁלַח בְּשִׁבְלִי! וְשִׂאֵלָה אוֹתוֹ: עַל מָה וְלָמָּה? וְלֹא הָיָה לוֹ פְּנָאֵי לְהַשִּׁיבָה בְּלִל, וְתִכְרָף נִזְדַּרְזַר בְּשִׂמְחָה וְהִלֵּךְ וְנָסַע עִם הַשְּׁלִיחַ תִּכְרָף, וְנִכְנַס וַיֵּשֶׁב בְּתוֹךְ הָעֲגָלוֹת-צָב וּמָצָא שָׂם הַבְּגָדִים הַנְּלִי וְשָׂמַח יוֹתֵר וַיּוֹתֵר.

רץ למלך

בדיקה אחת שטחית מספיקה לתם הן על מנת שלא להסתכן והן כדי לא להפסיד את האפשרות הגדולה, אכן, ההזויה משהו, שנקרתה לפניו. ומה אכפת לו? וכי עשה למישהו רע שהמלך ירע לו? ואם המלך יעשה ממנו צחוק - גם עם מצב כזה הוא ידע להסתדר. אין ספק שהקלילות הזו, שאינה מותירה לו זמן אף להסביר לאשתו במה בדיוק מדובר, מתאימה למי שאינו מחזיק מעצמו משהו נכבד מדי, כבד מדי.

כעת גם מתגלה שאין לתם משהו מיוחד נגד עגלות צב או ריבוי בגדים, אך הוא גם לא תלוי בכך: הוא שמח כשיש וימשיך להיות שמח אם אין.

בְּתוֹךְ-כֶּף נִשְׁלַחוּ מְסִירוֹת עַל הַגַּאבִּירָנִיר, שֶׁהוּא עוֹשֶׂה עֲוֹנוֹת, וְהַעֲבִירוּ הַמְּלִיךְ, וְנִתְיַעַץ הַמְּלִיךְ, שְׂטוֹב, שִׁיְהִיָּה גַאבִּירָנִיר אִישׁ תֵּם, שֶׁהַתֵּם יִנְהַג הַמְּדִינָה בְּאֲמַת וַיִּשָּׂר מִחֲמַת שְׂאִינוּ יוֹדֵעַ חֲכָמוֹת וְהַמְצָאוֹת וְנִמְלִיךְ הַמְּלִיךְ לַעֲשׂוֹת אֵת הַתֵּם הַנְּלִי גַאבִּירָנִיר, וְשִׁלַּח הַמְּלִיךְ פְּקֻדָּתוֹ שֶׁהַתֵּם הַנְּלִי, שֶׁשִּׁלַּח אֶתְרִיו, הוּא יִהְיֶה גַאבִּירָנִיר וְהוּא צָרִיף לְנִסְעַ דְּרָךְ הָעִיר שֶׁל הַגַּאבִּירָנִיא, וְעָמְדוּ עַל הַשְּׁעָרִים שֶׁל הָעִיר, וְתִכְרָף בְּבֹאוֹ, יַעֲכְבוּ אוֹתוֹ וַיִּכְתְּרוּ אוֹתוֹ בְּהַתְּמַנּוֹת הַזֹּאת, שִׁיְהִיָּה גַאבִּירָנִיר, וְכֹן עָשׂוּ וְעָמְדוּ עַל הַשְּׁעָרִים, וְתִכְרָף בְּעִבְרוֹ שָׂם, עָכְבוּ אוֹתוֹ וְאָמְרוּ לוֹ, שֶׁהוּא נִעְשֶׂה גַאבִּירָנִיר וְשִׂאֵל וְאָמַר: רַק בְּלִי לִיצְנוּת! הַשִּׁיבוּ לוֹ: בְּנֻדְאֵי בְּלִי שׁוּם לִיצְנוּת וְנִעְשֶׂה הַתֵּם תִּכְרָף גַאבִּירָנִיר בְּתִקְוָה וְעַז.

בתוקף ועוז

"וּנְעִשָׂה הַתֵּם תִּכְרָף", גם את המהפכים שלו, מסנדלר למושל המחוז מבצע התם בקלילות ובזריזות. טוב, נכון, לא מדובר על ניהול מסועף בן העידן המודרני, זהו אכן משל, אך הבנתו מקילה על יישומו: התם לא חסום דווקא ברצענות, הוא מתאים את עצמו למצבים

המתפתחים, וכיון שהוא פתוח ולבו שמח, מדוע שלא יפנה אליו המלך? מדוע שלא יסע בעגלות צב, בבגדי יוקרה וימלא תפקיד נחשב?

והמילים האחרונות מאד מעניינות; את תפקידו מבצע התם 'בתוקף ועוז' – וזה כבר מפתיע. מתברר שהתם מסוגל לא רק לעבוד במה שמתאים למצבו אלא גם להתאים את מלבושי הנפש שלו, את ההתנהגות שלו, למצב שהתחדש עליו, גם במידות התקיפות והעוז שלא באו לידי ביטוי עד כה במסלול חייו כרצען תם.

ועתה, שנתרומם מזלו-ומזל מחפים-ובא לו קצת הבנה, אף-על-פי-כן לא השתמש כלל בתקמתו, רק נהג בתמימותו ככראשונה ונהיג את המדינה בתמימות, באמת וכישר, ועולה לא נמצא בו.

ועל הנהגת המדינה אין צריכין שכל גדול ותקמות, רק על פי הישר בתמימות.

כשבאו לפניו שנים לדיו, הנה אומר: אתה זכאי ואתה חיב, כפי תמימותו באמת, בלי שום ערמה ומרמה, וכן נהג הכל באמת.

והיו אהבים אותו המדינה מאד, והנה לו יועצים אהבים באמת, ומחמת האהבה יעץ לו אחד: באשר שבנדאי בהכרח תהיה קרוי אל המלך שתבוא לפניו, כי הלא כבר שלח אתריד וגם הדרד-שהגאבירניר מרח לבוא לפני המלך, ועל כן אף-על-פי שאתה כשר מאד, ולא ימצא בך שום עולה בהנהגת המדינה, אף-על-פי-כן דרד המלך בדבריו לנטות בדבריו לצד אחר, לדבר תקמות ולשונות אחרים, על כן נאה ודרד-ארץ - שתוכל להשיבו; על כן טוב, שאלמד תקמות ולשונות, ונתקבל הדבר בעיני התם ואמר: מה אכפת לי אם אלמד תקמות ולשונות!?

'על הדרך' מוסיף החכם גם לימודים שעקב מצבו לא הצליח ליישם בשנים הקודמות, אף שרצה. אך משיכול היה, שכן המזל מחכים, התם הוסיף לבקוע ולפרוח מקן התמימות הפאסיבית יותר ויותר.

ותכף עלה על דעתו, שחברו הקכם אמר לו, שאי אפשר בשום אופן שהוא יבוא על שלו, ונהנה עתה כבר בא על תקמתו (ואף-על-פי-כן, אף-על-פי ששכר הנה יודע תקמות, לא היה משתמש עם התקמות כלל, רק נהג הכל בתמימותו ככראשונה)

אחר-כך שלח המלך, שיבוא זה התם הגאבירניר אליו, ונסע אליו, ודבר המלך עם התם בתחלה מהנהגת המדינה - והוטב בעיני המלך מאד מאד, כי ראה, שהוא מתנהג בישר ואמת גדול, בלי שום עולה ומרמה.

אחר-כך התחיל המלך לדבר חכמות ולשונות-והשיבו התם פראוי, והוטב בעיני המלך זאת ביותר ויותר, ואמר: אני רואה, שהוא חכם פנה, ואף-על-פי-כן הוא מתנהג בתמימות פנה! ויטב בעיני המלך מאד מאד ומנה המלך אותו, ושינה מיניסטר (שר) על כל המיניסטריש (שרים), ופנה לו מקום מיוחד, ושם ינה ושיבתו, ופנה, ושינה לו חומות נאות ומפארות פראוי, ונתן לו כתב על התמנות הזאת, ושינה מיניסטר פנ"ל וכן הנה, ופנו לו בננים פנ"ל, באותו המקום שפנה המלך, והלך וקבל הגדלה בתקרף.

כמו שאומר הפתגם העממי, 'כשהולך, הולך עד הסוף', גם אצל התם, דווקא בלא להחליף את התכונה הבסיסית של תמימותו לרגל התפקידים החדשים, מתבקשת התכונה הזו יותר ויותר. הוא רואה שכר בעמלו ובדבקותו באופיו, ומביט מפסגת חייו אחורה, רחוק, אל נקודת ההתחלה המצומצמת שהלכה והתרחבה עד כה.

והחכם הפנ"ל, כשבא אליו האגרת מהמלך פנ"ל, השיב להחכם שביאה: המתן וליו פה, ונדבר, ונתישב. לערב עשה עבורו סעדה גדולה, בתוך סעדתו נתחכם החכם בהכמתו ופילוסופיה שלו, ופנה ואמר: מה זאת, שהמלך פנה ישלח אחרי, עבור שפל ברוך כמוני, ומה אני, שהמלך ישלח אחרי?! הלא מלך פנה ושיש לו ממשלה ויגדלה כזו ואני שפל ונבנה כנגד מלך גדול ונורא פנה, ואיך יתישב זאת בדעת, שמהלך פנה ישלח עבור שפל כמוני? אם אמר בשביל חכמתי - מה אני כנגד המלך? וכי אין להמלך חכמים? וגם המלך בעצמו בודאי חכם גדול, ומה הדבר הנה, שהמלך ישלח עבורי? וישתומם על זה מאד מאד.

אני או המלך

אם נספור את כמות הפעלים בהם החכם מתייחס לעצמו, 'אחרי', 'כמוני', 'אני', 'אחרי', 'ואני', 'כמוני', 'חכמתי', 'אני' 'עבורי', נראה שהוא מאד מתענג מקבלת האיגרת.

היא מאפשרת לו השוואה מחמיאה, שבוטלת עוד יותר כשהוא משתמש באצטלת ענווה מזויפת.

במקום שהתם כבר זינק לדרכו מזמן אל המלך, החכם עורך שולחן, מתענג בכבוד המלכותי, ומפעיל את כח שכלו - והוא יודע להשתמש בו: שכלל שתמיהתו גדלה כן היא מספקת לו יכולת להבליט את חשיבותו, שהמלך, לא פחות, מחפש חכם כמותו.

כעת המלך הוא כלי שרת בידי. אך רק בתיאוריה.

בשלב הקרוב, כאשר יהיה עליו לנקוט צעד, המציאות תסגור עליו: אם ילך, ימצא את עצמו תחת גדול ממנו, דבר שלא חווה עד כה, 'והרי כל העולם בעיניו כלא', ואם לא ילך, נמצא מסרב למלך.

חכמתו ממציאה לו נתיב שלישי, כזה שפוטר את עצמו מהתייחסות למלך העולם, ומשאיר אותו מעל העולם כולו.

ענה ואמר זה החכם (היגיו החכם הראשון), שהוא תברו של התם, כי כל זה- הפל מדבריו של אותו החכם הראשון תברו של התם, שאחר שהשתומם והתמיה עצמו מאד פנ"ל ענה בעצמו דברים אלו ואמר להחכם השליח): תדע מה שאני אומר: דעתי, שבהכרח הדבר מובן ומברר, שאין מלך בעולם כלל, וכל העולם טועים בשטות הזו, שסוברים, שיש מלך. וראה והבן, איך אפשר זאת, שכל בני-העולם ימסרו עצמן לסמוך על איש אחד, שהוא המלך? בודאי אין מלך בעולם כלל.

התבוססות בקושיות

נראה שהדרך הישרה לברר מה הביא את החכם להכרעתו החד משמעית היא התייחסות לטענותיו:

'מה זאת שמלך גדול כזה ישלח אחר שפל ברך כמוני?'
 'איך אפשר שכל העולם ימסרו עצמם לסמוך על איש אחד?'
 ומיד: 'הראית מימך את המלך?'

אם היינו דנים כל סעיף לעצמו ניתן היה להיפטר בקלות מכל טענה, שהרי מותר למלך להתעניין גם באדם פשוט, היו מלכים ששלטו בעולם כולו וברור גם שיש אנשים שראו את המלך. אך מהיכרות עם דברי רבי נחמן בשאר כתביו, הוא אינו מחשיב סגנון זה. סיבה אחת היא מפני שהתנגד לחקירות אמוניות: "ועיקר האמונה הוא בלי שום חכמות וחקירות כלל רק בפשיטות גמור"³⁵, ואחרת היא מפני שרבי נחמן קבע שיש קושיות שבאות ממקום כזה במהלך השתלשלות העולמות, שאין עליהן תשובה: "יש כמה מבוכות וקושיות אצל המחקרים, שבאמת אינם שום חכמה, והקושיות בטלים מעיקרא. אך מחמת שאין בהשכל האנושי ליישבם, על ידי זה נדמים לחכמות וקושיות. ובאמת אי אפשר ליישב אלו הקושיות, כי אלו הקושיות באים מחלל הפנוי, אשר שם בתוך החלל הפנוי אין שם אלוקות, כביכול. ועל כן אלו הקושיות אי אפשר בשום אופן למצוא להם תשובה, היינו למצוא שם את ה' יתברך"³⁶.

במילים שלנו ניתן להסביר, שבשלב המעבר בין עולמו של הקדוש ברוך הוא, עולם בו אין עוד מלבדו, לשלב העולמיות שבו יש כביכול מציאות שאינה אלוקות, יש שלב ביניים שמאפשר

³⁵ שיחות הר"ן ל"ג

³⁶ ליקוטי מוהר"ן תורה ס"ב

את היווצרותה של ישות שאינה מקור הכל. זהו 'החלל הפנוי'. וכמו דברים רבים במציאות, הרבה קושיות נפתרות בקלות אך בסופו של תהליך, אך כל עוד הן באמצעו של תהליך הללו ניסרו בחלל האוויר במלוא עוזן. עבור מי שידע זאת, אין טעם להתייחס ל'שאלות מהחלל הפנוי', שהרי אין מראים לחכם חצי עבודה.

לא יכול לא רוצה

אך להוסיף עוד יסוד בהקשר זה:

עד כה לימד רבי נחמן פעמים רבות שדעותיו של החכם נבעו ממצב אישיותי מוקדם: התנהגותו היא פועל יוצא של אישיות מולדת. אמנם לא הייתה זו גזירת גורל שינהג כך – חלילה, לפניו עומדת האפשרות להתייעץ עם אנשים נאמנים, מביני דעת, ואז לא היה שוגה כל כך, אבל עכשיו, שהתקרשה בו טעותו ונחקקו בו התנהגויותיו, הוא שבוי בהן, ואפילו אפשרותו להאמין במציאות המלך נחסמת. כעת הוא 'אינו רוצה' כי בשלב בו הוא נמצא הוא כבר 'לא יכול'. הוא חייב להציל את קומתו מתחרות – ובעבור זה הוא מוכן לכרסם את כל מה שכבר יש בידו.

רבי מנחם מנדל משקלוב העיד שהגאון מוילנא אמר לו, שהשקפתו של אריסטו שאין נסים במציאות אלא רק טבע, והעולם כפי שהוא לפנינו היה בדיוק כזה מאז ומעולם, הפכה כפויה עליו. הוא לא היה משנה את דעתו גם לו היה יושב לפני הגאון ורואה אותו מחולל נס ומעמיד לפניו את כל מערכת 'השמש', הירח והכוכבים מאירים כאשר יאירו ברקיע השמים על השולחן הזה', שם בוילנא.³⁷

השיב החכם השליח הנ"ל: הלא אני הבאתי לך אגרת מהמלך! שאל אותו החכם הראשון הנ"ל: האתה בעצמך קבלת האגרת מינד המלך בעצמו ממשי? השיב לו: לאו, רק איש אחר נתן בידי האגרת בשם המלך. ענה ואמר: עתה ראה בעיניך, שדברי פנים, פי אין מלך כלל. ונתור ושאל אותו: תאמר לי; הלא אתה מן העיר מלוכה ומגדל שם מןמיה, הגידה לי: הראית מןמיה את המלך? השיב לו: לאו (פי באמת פן הדבר, שלא כל אחד ואחד זוכה לראות את המלך, פי אין המלך מתראה, רק בעתים רחוקות מאד) ענה החכם הראשון ואמר: עתה ראה גם ראה, שדברי ברורים ומברורים שבודאי אין מלך כלל, פי הלא אפלו אתה לא ראית את המלך מעולם.

שוב שאל החכם השליח: אם פן מי מנהיג המדינה? השיב החכם הראשון: זאת אני אספר לך הפרור, פי ממני תשאל, פי אני בקי בנה, פי הייתי משוטט במדינות, והייתי במדינת איטליה, וכה המנהג-שיש שבועים

³⁷ הקדמת רמ"מ משקלוב לפירוש הגר"א על פרקי אבות

שָׂרֵי יוֹעֲצִים (שְׁקוֹרִין רֵאשֵׁה־יִרְיָן), וְהֵם עוֹלָיִם וּמְנַהֲיָיִם הַמְּדִינָה זְמַן מִיָּחָד, וְעַם זֶה הַשְּׂרָרוּת חוֹלְקִין עֲצָמָן כָּל בְּנֵי-הַמְּדִינָה בְּזֶה אַחַר זֶה, וְהַתְּחִילוּ דְבָרָיו לְכַנֵּס בְּאֲזְנֵי הַחֲכָם הַשְּׁלִיחַ, עַד שֶׁהִסְפִּימוּ וְגָזְרוּ, שֶׁבּוֹדָאֵי אֵין מְלֹךְ בְּעוֹלָם כָּלָל.

לא רואים - לא קיים

אם היינו מתווכחים עם החכם ודאי היינו שואלים אותו: ולו קיבלת מכתב זימון מאחד משבעים השרים שגם לדעתך מנהיגים את המדינה – כן היית מאמין שהם מעליך?

שהרי למעשה 'אין מלך בעולם כלל' זו רק דחייה בקש.

הצורך שלו לדחות את מציאות קיומו של מלך בוער בקרבו בחריפות, כי אם יש מלך - זה מחייב. מלך ממלא את מקום יכולתי לקבוע לעצמי, מפסיק את הפטור מעול ומחויבות, ומכניס לחיי ידיעה שיש מעלי מלך שחיי בידו. כדי להפטר מכך, מוכן אדם להתעלם מהעובדה הפשוטה שעל ידי העמדת קושיה אחת מול פני העולם הוא אינו פטור מלתת מענה לשאלות על שיטתו שלו.

ובכל זאת, לכאורה, טוב ונכון מקשה החכם: ראית אותו, את המלך? אם לא, מנין שהוא קיים?

אך הנחת היסוד הזו, הגוזרת ש'רק הנראה קיים, וכל שאינו נראה גם אינו קיים' היא חלושה מדעית, מוקשה מציאותית, וממש ריקה מתוכן מבחינה נפשית. וכי אהבה רואים, וקנאה, ידידות, שנאה? ואתה החכם, את החכמה שלך עצמך, אותה ראית?

בלשונו החריפה של הרב קוק זצ"ל, נראה החכם מתאים לכזה "שסובר שכל מה שהוא חוץ לחלל הגולגולת שלו איננו כי אם תהו ובהו ארוך, והעולם והחיים איננו כי אם מה שמצוי ברביעית דם ובכזית מח שלו".³⁸

החכם מעמיד משוואה שבצידה האחד קושיה טכנית מצומקת: 'האתה בעצמך קיבלת האיגרת מיד המלך ממש', ובהקבלה לימינו: האם הרמטכ"ל בעצמו נתן לך הוראה להסתער? בצדה השני של המשוואה הוא מסיק מסקנה חסרת פרופורציות לצד הראשון: אם לא קיבלת את האיגרת ישירות מידי המלך – המסקנה האחת והיחידה האפשרית היא... שאין מלך. וכי עשויה להיות מסקנה אחרת...

³⁸ אדר היקר, בראש מאמר 'מעט צרי'

וכך גם החייל פטור מלצאת למלחמה, כי לא שמע את הרמטכ"ל בעצמו במכשיר הקשר, ומדוע שיסכן את חייו מחמת הספק. גם האזרח פטור מלהתייצב למשפט, שהרי לא קיבלו במו ידיו את הזימון מנשיא בית המשפט – סימן שאין נשיא ואין צורך להתייצב למשפט.

אבל אנחנו לא מתווכחים איתו...

שוב ענה החכם הראשון: הממתן עד הבקר, אביר לך עוד בברור אחר ברור, שאין מלך בעולם כלל. וישכם החכם הראשון בבקר (החכם), שהוא חברו של התם אנו קוראים אותו תמיד בשם החכם הראשון), והקיץ את חברו החכם השליח ואמר לו: בוא עמי אל החוץ, ואראך הדבר בברור, איך העולם פלו בטעות, ובאמת אין מלך כלל, וכלם בטעות גדול. והלכו בשוק, וראו איש-חיל אחד, ותפסו אותו ושאלו אותו: למי אתה עובד? השיב: את המלך. (שאלו אותו): הראית את המלך מימך? לאו. ענה ואמר: ראה, הגיש שטות כזה?! שוב הלכו אל אדון אחד מן החיל, ונכנסו עמו בדברים, עד ששאלוהו: למי אתה עובד? את המלך. הראית את המלך? לאו. ענה ואמר: עתה ראה בעיניך, שהדבר מברר, שכלם טועים, ואין מלך כלל בעולם, ונסכם ביניהם הדבר, שאין מלך כלל.

ענה החכם ואמר עוד: בוא ונסע ונלך בעולם, ואראך עוד איך כל העולם פלו בטעותים גדולים, והיו הולכים ונוסעים בעולם, ובכל מקום שבאו, מצאו את העולם בטעות ודבר המלך הנ"ל נעשה אצלם למשל, ובכל מקום שמצאו העולם בטעות, לקחו את המלך למשל: כמו שנה אמת, שיש מלך, כן הדבר הזה והיו הולכים ונוסעים עד שכלה מה שבידם, והתחילו למכר סוס אחד ואחר-כך השני, עד שמכרו כלם, עד שהקרו לילך רגלי, ותמיד היו חוקרים העולם, ומצאו שהעולם בטעות ונעשו עניינים הולכי רגלי, ונסתלק השיבותם, ולא היו נחשבים כלל, כי לא היו משגיחים עליהם כלל, על אביונים כמוהם.

כל העולם בטעות

כעת כבר כמעט מושלמת הפיכת המשולש של החכם, שבתחילה היה בסיסו רחב, מלא, עשיר ביכולות ובתוצאות, אך אט אט אלו הולכות ומצטמצמות. שוב אין הוא מפתח את חייו אלא נתון באובססיה שהשתלטה עליהם, ואפילו החשיבות, שלא לומר הכסף, אבדו מידו.

לו היה החכם מפנים את ההבנה הפשוטה שיתכן שיש משהו חוץ ממנו, ואפילו מעליו, היה אומר לעצמו, מעשה תם: לו יהי כן, יש מלך – ומה אכפת לי. הוא בשלו ואני בשלי, מאמיניו בשלהם ואני בשטיינשניידר שלי, בדאקטירי שלי. אבל הוא מסובך עם העולם. הוא זקוק לחברה, להכרתה בחמתו, בידיעה שהוא מעל כל, והוא לא יכול אלא להסתחרר באבדן.

כעת זה כבר לא רק או הוא או המלך אלא או הוא או העולם שמאמין שיש מלך.

ונתגלגל הדבר, והיו הולכים וסוכבים, עד שבאו אל העיר, שדר בה המיניסטר הנ"ל (שהוא התם, חברו של החכם הנ"ל), ושם, באותה העיר, היה בעל-שם אמתי, והיה חשוב מאד, פי עשה דברים נפלאים, ואפלו בין השרים היה חשוב ומפורסם, ואלו החכמים באו לאותה העיר, והלכו וסבבו ובאו לפני בית הבעל-שם, וראו, שהיו עומדים שם כמה עגלות-ארבעים וחמשים-עם חולים, וסבר החכם, שישם דר דאקטיר, והיה רוצה לפנס לביתו מחמת שגם הוא היה דאקטיר גדול, ורצה לפנס לעשות הפרות עמו, ושאל מי דר בכאן? השיבו: בעל-שם. וימלא פיו שחוק, ואמר לחברו: זה הוא שקר וטעות נפלא מאד, וזה הוא שטות יותר מטעות של המלך. חברי! אספר לך השקר הזה כמה וכמה העולם בטעות בשקר כזה.

מוכח או רק הגיוני

כאן רומז רבי נחמן לזיכרון מהותי: בפילוסופיה יש אסכולה רציונלית ואסכולה אמפירית. על פי האסכולה הרציונלית, די שהדבר הגיוני בכדי להחשיבו נכון, גם אם המציאות לא מוכיחה אותו. האסכולה האמפירית לועגת לכך, וסוברת שהמציאות היא המעבדה בה נדחות או מאומצות תיאוריות, על פי כללי הוכחה ידועים וברורים.

על פי רוב ברור, שגם תיאוריה נפלאה אינה תורמת לחיים דבר כל עוד לא הוכחה בצורה מוחשית. החכם חווה את הרציונל שלו מוכה מול 'ארבעים חמישים עגלות עם חולים', שלמרבית התמיהה, הולכים להירפא אצל 'בעל שם', לא אצלו – ודעתו נטרפת. אך בחירתם של אנשים במי להאמין ועל ידי מי להירפא קשורה ישירות בהצלחה. לולי הצלחות לא היו באים אל בעל השם, והחכם מנסה להכות במציאות דרך הגיונו, שהוא זה שייצר אותו והוא זה שמאמין בו, ועל כן כל העולם חייב להאמין כמותו, אף על פי ש'כל העולם היה בעיניו כלא'.

לא עוד. כעת זה או הוא או המלך, ובנפשו הדבר, גם אם יישאר עירום מכל.

בתוך כך היו רעבים, ומצאו עדין אצלם שלשה-ארבעה גדולים (סוג מטבע). והלכו אל בית-התבשיל, (שקורין גאר-קעד), ושם מוצאים לאכל אפלו בעד שלשה או ארבעה גדולים, וצוו לתן להם מאכל, ונתנו להם. בתוך שהיו אוכלים, היו מספרים ומתלוצצים מהשקר וטעות של דבר הבעל-שם, והבעל הגאר-קעד שמע דבריהם, ותרה לו מאד, פי הבעל-שם היה חשוב שם מאד, ויאמר להם: אכלו לכם מה שיש לפניכם וצאו מפאן. אחר-כך בא לשם בן הבעל-שם, והם עדין היו מתלוצצים מן הבעל-שם בפני בנו, וגער בהם הבעל גאר-קעד על שהם מתלוצצים מן הבעל-שם בפני בנו, עד שהקה אותם הפה ופצוץ ודחפם מביתו, ותרה להם מאד, ורצו לבקש משפט על המכה אותם, ונתישבו לילה אל הבעל הבית שלהם, שהניחו שם החבילות שלהם, להתעצץ עמו איד להשיג משפט על הנ"ל, ובאו וספרו לו, שבעל הגאר-קעד הפה אותם מאד. ושאל להם: למה? וספרו לו, שדברו על הבעל-שם. השיב להם: בודאי אינו ישר להפכות בני-אדם, אבל אתם לא עשיתם נכונה כלל, שדברתם על הבעל-שם, פי הבעל-שם חשוב כאן מאד. וראו, שאין בו ממש, וגם הוא בטעות, והלכו ממנו אל הפקיד, (הפקיד היה עכו"ם) וספרו לו המעשה, שהכו אותם. שאל: על מה? השיבו, שדברו על הבעל-שם, והקה אותם הפקיד הפה ופצוץ ודחפם מביתו.

והלכו מזה לזה; ממושל למושל גבוה ממנו, עד שבאו לפני המיניסטר הנ"ל, ושם, לפני בית המיניסטר, עומדים אנשי-חיל, (דהיגו וואקן), והודיעו להמיניסטר, שאיש אחד צריך אליו, וצנה שיכנס, וכא אותו החכם לפני המיניסטר, ותכף בבואו הפירו המיניסטר שנהו החכם חברו פנ"ל, והחכם לא הפירו מחמת שהיה בגדלה פזו, ותכף התחיל המיניסטר ודבר אליו: ראה תמימותי למה שהביא אותי, לגדלה פזו, ואל מה חכמתך הביאה אותך?

המפגש המחודש עם התם אינו מעניין את החכם כלל. הוא דורש צדק, כביכול, אבל הצדק מול העוול שנעשה לו אינו אלא קש בעזרתו הוא מנסה עדין להכות 'במערכת המושחתת' שכנגדו, להוכיח שהוא הצודק.

העובדה שהוא עני נע ונד ונרדף כמו נעלמת מנגד עיניו, ממש כמו העובדה שהתם חברו מילדות הינו כעת במדרגה גבוהה. לכן הוא אינו שם לב להערת התם על תוצאות חכמתו.

ענה החכם ואמר: מאחר שאתה הוא חברי התם, מזה נספר אחר-כך; לעת עתה תן לי משפט על שהכו אותי, שאלו: למה? השיבו: בשביל שדברתי על הבעל-שם, שהוא שקר ומרמה גדולה. ענה התם המיניסטר ואמר: עדין אתה אחוז בחכמות שלך? ראה: אתה אמרת שאתה יכול לבוא על שלי בקל, ואני לא אוכל לבוא על שלך; ראה, שאני כבר באתי על שלך פנ"ל, ואתה עדין לא באת על שלי, ואני רואה, שנה קשה יותר, שאתה תבוא על תמימות שלי. ואף-על-פי-כן, מחמת שהיה מפיר בו מכבד בגדלתו, צנה לתת לו בגדים להלבישו, ובקשו שיאכל עמו.

בגדים, מה שלא היה לתם אלא אחד מאלו, מסופקים כעת לחכם, העשיר משכבר, על ידי ידידו הרצען העני. משכבר.

בשעת אכילתם התחילו לדבר יחד. התחיל החכם להוכיח לו דעתו הנ"ל, שאין מלה קלל. גער בו התם המיניסטר: הלא אני בעצמי ראיתי את המלה! השיב לו החכם בשחוק: אתה יודע בעצמך, שנה היה המלה? אתה מפיר אותו ואת אביו ואת זמנו שהיו מלכים? מאין אתה יודע שנה מלה? אנשים הגידו לה שנה מלה, ורמו אותך בשקר. וחרה להתם מאד מאד על דבר המלה על שהוא כופר במלה.

אז מה אם ראית את המלך

גם כשמבוקשו של החכם מ'כל העולם שנמצא בטעות' למצוא מי שכן ראה את המלך מתמלא, שהרי חברו מתוקף תפקידו נמצא אתו, שוב אין החכם יכול להרשות לעצמו לסגת מעמדתו, כי בכך תימחק כל ההיסטוריה של פעולותיו ודעותיו - והוא עומד על נפשו, להמשיך לחפור לעצמו סוף בדרך אחרת...

בתוך כך בא אחד ואמר: העזאזל, (דהיגו הטייוול) שלח אתריכם, ונדדעזע התם מאד מאד, ורץ וספר לאשתו בפחד גדול באשר שהנ"ל שלח אתריו, ונעצה לו אשתו לשלח עבור הבעל-שם, ושלח אתריו, וכא

הבעל-שם ונתן לו קמיעות ושמירות ואמר לו, שעמך לא יפחד כלל, והנה לו אמונה גדולה בזה. והיו יושבים עוד החכם והתם הנ"ל, ושאל החכם אותו: על מה נפתחת כל-כף? אמר לו: בשביל הנ"ל, ששלח אחריו. שחק ממנו: אתה מאמין, שיש טייוול? השיב לו: ואם-כן מי הוא זה ששלח אחריו? ענה החכם ואמר: בודאי זהו אחי, שרצה שיתראה עמי, ושלח אחרי במרמה זו. שאל אותו התם: אם-כן איך עבר על כל הווארטש (השומרים)? השיבו: בודאי שחד אותם, והם אומרים במרמה ושקר, שלא ראו אותו כלל.

בתוך כך חזר ובא אחד ואמר פנ"ל, שהטייוול שלח אחריהם, והתם לא ננדעזע עתה, ולא הנה לו שום פחד כלל, מחמת השמירה של הבעל-שם פנ"ל. ענה ואמר להחכם: עתה מה אתה אומר? אמר: אודיע לך, שיש לי אח, שהוא עמי בכעס, ועשה מרמה זו כדי להפתיד אותי. ועמד ושאל לאותו שבא בשבילם: ומה הוא דמותו של זה ששלח אחריו? איזה פנים יש לו ואיזה מראה יש לשערות שלו וכו' ופיצא? השיב לו: כך וכך. ענה החכם ואמר: ראה, זה הוא מראה אחי הנ"ל. אמר לו התם: התלך עמם? השיב: הן, רק שתתן עמי איזה אנשי-חיל, (שיהיו זלאגא) (שומרים מלואים) כדי שלא יצטערו אותי, ונתן לו זלאגא, והלכו השני חכמים הנ"ל עם אותו האיש שבא בשבילם, וחרו החיל, ושאל אותם התם המיניסטר: היכן הם החכמים הנ"ל? השיבו, אינם יודעים כלל איך נעלמו.

והנ"ל (היגו הטייוול) חטף אותם, את החכמים האלו הנ"ל, והביא אותם אל רפשי וטיט, ושם הנה יושב הטייוול על כסא בתוך הרפשי, והשליכו את החכמים הנ"ל בתוך הרפשי, והרפשי הנה עב ודבוק כמו דבק ממש, (שקורין קליי), ולא היו יכולים לזוז עצמן כלל בתוך הרפשי, וצצקו (אלו החכמים האלו) שהיו מיסרים אותם, דהיגו הטייוול ונאנשו: רשעים! על מה אתם מיסרים אותנו? וכי יש טייוול בעולם? אתם, רשעים, מיסרים אותנו בחנם (כי אלו החכמים הנ"ל עדין לא האמינו, שיש טייוול, רק אפרו שאנשים רשעים מיסרים אותם בחנם) והיו מנחם אלו השני חכמים בתוך עבי הרפשי, והיו חוקרים מה זאת: אין זאת, רק שאנשים פוזים, שהיינו מתקוטטים עמם איזה פעם, ועתה הם מיסרים אותנו כל-כף. והיו מתסרים שם בענויים גדולים כמה שנים.

פעם אחת עבר התם המיניסטר הנ"ל לפני בית הבעל-שם, ונזכר בחרו החכם, ונכנס אל הבעל-שם, והטה עצמו אליו כדרך השורים, ושאל אותו אם אפשר שיראה אותו (היגו את החכם הנ"ל), ואם יוכל להוציא משם, ואמר אל הבעל-שם: האתם זוכרים את החכם, ששלח הטייוול ונשא, ומאותו היום לא ראיתיו? השיבו: הן. ובקש ממנו, שיראה לו מקומו ויוציאו משם, ואמר לו הבעל-שם: בודאי אני יכול להראות לך מקומו ולהוציאו, רק שלא ילכו פי אם אני ואתה. והלכו יחד ועשה הבעל-שם מה שידע, ובאו לשם, וראה, שהם מנחם בעבי טיט ורפשי, וכשראה החכם את המיניסטר, צעק אליו: אחי! ראה, שהם מכים ומענים אותי כל-כף הרשעים הללו בחנם. גער בו המיניסטר: עדין אתה אוחד בתכמות שלך ואין אתה מאמין בשום דבר, ולדבריהם אלו הם אנשים? עתה ראה; הלא זה הוא הבעל-שם, שהיית כופר בו, והוא דיקא יכול להוציאכם (והוא יראה לכם האמת), ובקש התם המיניסטר הנ"ל מן הבעל-שם, שיוציאם ויראה להם, שזהו טייוול ואינם אנשים, ועשה הבעל-שם מה שעשה-ונשארו עומדים על היבשה, ולא הנה שם רפשי

כָּלֵל, וְאֵלֹהֵי הַמִּזְיָקִים הַנִּי"ל נַעֲשׂוּ עֲפָרָא בְּעֵלְמָא. אִזּוּ רָאָה הַחֶכֶם הַנִּי"ל וְהִכְרִחַ בְּעַל כָּרְחוּ לְהוֹדוֹת עַל הַכֹּל שְׂיֵישׁ מְלֶךְ וְכוּ'.

רבי נחמן מסיים את הסיפור בצירוף יכולתו של אדם לייצר במו ידיו את סופו ואת אובדנו, בכיליון כל מה שיצר בחייו. בניגוד לתם שממיעוט יכולות הגיע למדרגה רמה.

ברי שפרטי הצירוף הינם מדומיינים, אך התוכן מדגים את התוצאות האפשריות: סחרור אובדני עד ייסורים וכליה עקב טעות יסודית בהערכת העצמי מול מה שלמעלה ממנו

יחזקאל פרנקל הינו מנכ"ל 'מכון קורות' לתיעוד [סיפור חיים](#)

לשעבר רב בישיבת ההסדר 'הר ברכה', ראש מדרשת 'אלומה' באוניברסיטת אריאל ומרצה במכללת 'אורות'.